

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ»
Кафедра педагогіки та психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр
спеціальності 053 «Психологія»
на тему:

**«Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків в умовах
конфліктів»**

Роботу виконала:
студентка групи ЗПС-21
Зоряна ТАРНАВЧИК
Науковий керівник:
доцент кафедри педагогіки та
психології
Аліна ПАРАСЄЙ-ГОЧЕР

Буча
2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КОНФЛІКТІВ	8
1.1. “Агресивна поведінка” як соціально-психологічний феномен ...	8
1.2. Психологічні особливості підліткового віку як передумова формування агресивної поведінки	13
1.3. Конфлікт як психосоціальне явище в контексті підліткового середовища	18
1.4. Агресивні стратегії поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.....	23
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КОНФЛІКТІВ	32
2.1. Психодіагностичні методи дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів	32
2.2. Методика “Тест агресивності” (опитувальник Л.М.Почебут) ..	35
2.3. Методика “Діагностика стану агресії” (Басса-Даркі)	36
2.4. Методика “Стратегії поведінки у конфлікті” (Томас-Кілманн)	38
Висновки до розділу 2	39
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КОНФЛІКТІВ	40

3.1. Організація емпіричного дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів	40
3.2. Аналіз виміру рівня агресивності та форм прояву агресії у підлітків	41
3.3. Аналіз діагностики станів агресії підлітків	50
3.4. Аналіз стратегій поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях	57
3.5. Когнітивно-поведінковий підхід у роботі з агресивною поведінкою підлітків в умовах конфліктів	62
Висновки до розділу 3	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день агресивна поведінка являється важливою проблемою на всіх рівнях людських відносин, зокрема у підлітковому середовищі. Агресія серед підлітків – поширене явище, що може мати серйозні наслідки для їхнього подальшого розвитку, соціальної адаптації та суспільства в цілому. Проблема агресивної поведінки серед підлітків викликає значний інтерес у психологів та науковців у всесвітньому масштабі. Це питання є надзвичайно важливим, оскільки багато життєвих негараздів пов'язані саме з проявами агресії під час конфліктів.

Проблематика агресивної поведінки у сучасних підлітків вимагає комплексного підходу, що охоплює як соціальні чинники, так і психологічні аспекти розвитку. У сучасному світі підлітки часто стикаються з конфліктними ситуаціями в сім'ї, школі та серед однолітків, новини рясніють випадками вуличних бійок, домашнього насильства, шкільного булінгу. Агресивна поведінка спричиняє зростання кількості психологічних та фізичних травм у осіб підліткового віку, часто призводить до психічних розладів, а в деяких випадках навіть може стати причиною суїциду. Особливо гостро це впливає на підлітків, оскільки вони перебувають у складному періоді формування своєї особистості. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна входить до числа країн з найвищими показниками насильства та цькування серед підлітків.

“Результати досліджень ЮНІСЕФ за 2017 рік свідчать, що 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу; 24% з них стали жертвами цькування; 48% з них нікому не розповідали про ці випадки; 44% підлітків були спостерігачами булінгу” [1].

Унаслідок військових дій в Україні багато школярів змінили місце проживання, що призвело до зростання агресивних проявів через етнічні, мовні та інші відмінності. Насильницька поведінка може негативно

впливати на психологічний розвиток особистості, соціалізацію та стосунки з оточуючими. тому дослідження психологічних аспектів агресивної поведінки підлітків є вкрай важливим для сучасної психології.

Вивченням агресивності як психологічного феномену займалися ще античні мислителі та філософи Зенон, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій.

Розкриттю змісту, чинників, психологічних механізмів особливостей агресивної поведінки та конфліктів присвячені психолого-педагогічні дослідження зарубіжних та українських вчених: Зигмунда Фрейда, Карен Хорні, А. Бандури, А.Басса, А.Даркі, Е.Фромма, К. Лоренц, Р. Ардрі, Д. Моррісона, О.Л. Христук, О.А. Іванова, Н.П. Сергієнко, С.Л. Кравчук, Л.А. Найдьонова, В.П. Лютий, М.Я. Рудик, І.А. Гайдамашко, М.П. Глюза, М.А. Снітко, О.С. Коляда, С.О. Гарькавець, О.П. Лящ, О.Ю. Петечел, О.В. Царькова, Н.О. Кордунова.

Вивчення проблематики підліткового віку та вікової психології ми знаходимо у наукових працях таких українських дослідників як А.О. Парасей-Гочер, І.М. Шкільна, Л.Гончар, І. Розіна, Т. А. Яновська, Т. Єльчанінова.

Попри велику кількість досліджень, проблема агресивної поведінки підлітків у ситуаціях конфліктів залишається недостатньо вивченою, оскільки існує потреба у глибшому розумінні психологічних механізмів та закономірностей, що її зумовлюють. Дослідження цієї теми може допомогти в розробці ефективних методик діагностики, корекції та профілактики агресивної поведінки.

Отже, соціально-психологічна важливість даної проблеми та недостатній рівень теоретичної та практичної розробки окремих її аспектів обумовила вибір теми нашої кваліфікаційної бакалаврської роботи *“Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів”*.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів.

Для досягнення поставленої мети кваліфікаційної роботи нами сформульовано наступні **дослідницькі завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень питання агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів.
2. Підібрати та обґрунтувати методичний інструментарій дослідження рівня агресивності у сучасних підлітків.
3. Організувати емпіричне дослідження та зробити кількісний і якісний аналіз отриманих результатів.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка у дітей підліткового віку.

Предмет дослідження – психологічні особливості агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань нами було застосовано такі методи дослідження:

- 1) *теоретичні* – проведення аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел, присвячених темі дослідження;
- 2) *емпіричні* – психодіагностичні методи у вигляді тестувань та опитувальників.

Якісні та кількісні показники психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів досліджувались за наступними діагностичними методиками:

- “Тест агресивності” (опитувальник Л.М.Почебут);
- “Діагностика стану агресії” (Басса-Даркі);
- “Стратегії поведінки у конфлікті” (К.Томас).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося у онлайн форматі. Період проведення: січень-квітень 2025 року. Респонденти: українські підлітки, що проживають у Львівській та Київській

областях України. Кількість респондентів: 50, з них 32 дівчини та 18 хлопців віком від 12 до 16 років.

Структура та обсяг роботи. Дана кваліфікаційна робота містить у собі вступ, три розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить ... сторінок, основний зміст викладено на ... сторінках, список використаних джерел налічує 55 найменувань, додатки розміщено на ... сторінках.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КОНФЛІКТІВ

У першому розділі здійснено теоретичний аналіз наукових досліджень проблематики психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків у контексті конфліктних ситуацій; розглянуто сутність і зміст поняття агресивної поведінки та форм її прояву у сучасних підлітків; охарактеризовано психологічні особливості підліткового віку як передумову агресивної поведінки; розглянуто поняття конфлікту як психосоціального явища у контексті підліткового віку; висвітлено психологічні особливості стратегій поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.

1.1. “Агресивна поведінка” як соціально-психологічний феномен

Агресивна поведінка є складним соціально-психологічним явищем, яке аналізується з урахуванням особистісних, соціальних і культурних

чинників. Її виникнення може бути зумовлене різноманітними факторами, такими як стрес, емоційна нестабільність, вплив оточення або генетична схильність. Це багатогранне явище формується внаслідок складної взаємодії як зовнішніх обставин, так і внутрішніх процесів, що відбуваються в мозку та психіці людини [2].

У повсякденному житті термін “агресивна поведінка” часто асоціюється з проявами насильства, що можуть мати різноманітні форми та виникати в різних обставинах. Агресія трактується як фізичний, вербальний або психологічний напад на окрему людину чи групу осіб [3]. Такий тип поведінки є прикладом неконструктивної взаємодії, що нерідко виникає через невирішені конфлікти, внутрішні напруження або інші чинники. За О.А. Івановою, агресія – це цілеспрямована руйнівна поведінка, яка порушує норми суспільного співіснування, завдає шкоди як живим істотам, так і неживим об'єктам, спричиняє фізичні ушкодження людям або викликає у них психологічний дискомфорт [4]. Щодо агресивності, то, за науковим висновком Н.П. Сергієнко, вона є відносно стабільною рисою особистості, яка проявляється у готовності до агресивних дій, а також у схильності сприймати та тлумачити поведінку інших як ворожу [5].

У своїх ранніх працях Зигмунд Фрейд розглядав агресію як природний людський інстинкт, що відіграє важливу роль у пристосуванні до навколишнього середовища та забезпеченні виживання. Згодом, у пізніших дослідженнях, він дійшов висновку, що джерелом агресії є Танатос — вроджений потяг до смерті та самознищення. Таким чином, Фрейд вважав агресію невід'ємною частиною людського існування [6,7].

Аналізуючи агресію та агресивну поведінку з філософської сторони, відкривається інше розуміння природи агресивності. Згідно з ученнями Зенона, Сенеки, Епіктета та Марка Аврелія, людина за своєю суттю є моральною та розумною істотою. Виникнення в ній агресивних чи

"негативних" нахилів може бути результатом несприятливих життєвих обставин, неналежного виховання або впливу поганих прикладів [8].

Розглянемо кілька підходів до визначення терміна "агресивна поведінка". Аналіз психологічної літератури свідчить, що при розгляді агресивної поведінки як окремого прояву психологічної діяльності її часто ототожнюють з агресією. І.С. Мазоха визначає агресію як свідому деструктивну поведінку, що суперечить суспільним нормам і правилам співіснування, завдає шкоди об'єктам нападу, спричиняє фізичні ушкодження або викликає психологічний дискомфорт у людей (негативні емоції, напруження, страх, пригніченість тощо) [9, с.1].

У наукових працях С.В. Березки та Т.В. Карпенко, навпаки, підкреслюється чітке розмежування між поняттями "агресія" та "агресивна поведінка". Дослідники наголошують, що ці поняття тісно взаємопов'язані, але не тотожні. У великому психологічному словнику поняття "*агресія*" (від лат. *agressio* - напад) визнається як "мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам (правилам) існування людей у суспільстві та наносить шкоду об'єктам нападу (як живим так і неживим) фізичного та психологічного характеру" [10, с.61]. Водночас агресивна поведінка розглядається як одна з можливих реакцій на несприятливі життєві обставини, що можуть негативно впливати на фізичний і психологічний стан людини.

К. Лоренц і Р. Ардрі вважають агресію вродженою реакцією людини, спрямованою на захист своєї території., Д. Моррісон трактує її як прагнення до домінування, тоді як К. Хорні та Е. Фромм розглядають агресію як відповідь особистості на ворожі умови навколишнього світу [11, с.56].

Відомий український науковець у сфері психології О.Ю. Дроздов пропонує ще один підхід до розгляду цієї проблеми, зазначаючи, що "агресивну поведінку необхідно вивчати як системну модель, яка має власні закономірності". Агресивні дії можуть бути складовою більш масштабної

системи, такої як соціальна поведінка людини, і розглядатися у контексті нейронних мікросистем. Крім того, розвиток агресивної поведінки значною мірою визначається зовнішніми взаємодіями між особистістю та соціальним середовищем [9, с.1].

Для розуміння проблеми важливо розрізнити поняття агресивності та агресивної поведінки. Агресивність є рисою особистості, що виявляється у схильності до агресивного сприйняття та відповідних реакцій, тоді як агресивна поведінка – це безпосередня дія, спрямована на завдання фізичної чи психологічної шкоди. Усвідомлення різниці між агресивністю як особистісною характеристикою та агресивною поведінкою як конкретною реакцією може відігравати важливу роль у налагодженні міжособистісних стосунків. Важко заперечити значущість агресивності як соціального аспекту людського життя, проте вона має проявлятися у прийнятній для суспільства формі.

Відповідно до визначення агресивної поведінки, запропонованого А. Бассом, така поведінка описується ним як “реакція, що завдає шкоди іншому організму” [12]. Він визначив 3 основні шкали, за якими можна охарактеризувати агресивні дії: фізична – вербальна, активна – пасивна (відносно об’єкта впливу), пряма – непряма (намір фізично перешкодити іншій людині в досягненні мети або здійсненні бажаної діяльності).

Фізична агресивна поведінка передбачає безпосередній вплив на іншу особу з метою завдання шкоди чи болю. Воно може проявлятися у вигляді бійок, нападів, штовхання, сексуального насильства тощо. Наслідки такої поведінки можуть бути вкрай тяжкими для жертви, зокрема спричинити фізичні й психологічні травми, погіршення здоров’я або навіть летальний випадок. Вербальна агресивна поведінка передбачає використання слів або голосу для завдання психологічної шкоди іншій людині. Вона може включати в себе образи та приниження, крики та підвищений тон голосу, сарказм і глузування, погрози та залякування, тощо [12].

Агресивну поведінку можна класифікувати за формою прояву, мотивацією та тривалістю. За формою вона поділяється на фізичну, вербальну та пасивно-агресивну (остання проявляється через ворожість і уникнення відкритого спілкування). Залежно від мотивації агресія може бути інструментальною (засобом досягнення цілі або вигоди) або експресивною (способом вираження негативних емоцій) [13].

Інструментальна агресія — це агресивні вчинки, що здійснюються з метою досягнення конкретного результату, при цьому вони є свідомо спланованими [51, с.8].

Експресивна агресія — це агресія, спрямована на створення відчуття страху у об'єкта агресії з метою виявлення своїх потенційно агресивних намірів. За тривалістю вона буває короткочасною (спонтанною, епізодичною) або систематичною (тривалою) [51, с.9].

Яскраво вираженим проявом такої систематичної агресивної поведінки серед підлітків є булінг — “тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного, психологічного тощо) з боку дитини або групи по відношенню до іншої дитини” [14, с.177]. Він може проявлятися у різних формах: фізичній агресії (нанесення тілесних ушкоджень), вербальній агресії (образливі висловлювання, висміювання, залякування) чи пасивно-агресивній поведінці (ігнорування, дискримінація з боку колективу або окремих осіб).

Із розвитком інформаційних технологій дедалі поширенішим стає такий вид агресивної поведінки як кібербулінг. Доктор психологічних наук Л.А. Найдьонова визначає його як сучасний прояв агресії, що включає жорстокі дії, спрямовані на завдання шкоди, приниження або моральний тиск на людину, що відбувається за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема мобільних телефонів, соціальних мереж, електронної пошти та інших засобів зв'язку [15, с.2].

Серед підлітків поширеним явищем є аутоагресія (самоагресія) – форма поведінки, за якої людина завдає фізичної чи психологічної шкоди самій собі. У великому психологічному словнику аутоагресія визначається як “різновидність агресивної поведінки людини, за якої ворожі дії з якихось причин /переважно соціального характеру/ не можуть бути звернені на подразливий об’єкт і спрямовуються людиною на саму себе, вона проявляється в схильності до самоприниження, самобичування, іноді – в нанесенні собі фізичних пошкоджень, а в особливо тяжких випадках – у спробі суїциду” [26].

Причинами такого явища можуть бути депресія, тривожність, почуття відчуження та інші фактори. Нерідко підлітки вдаються до самоушкоджень як до способу впоратися зі стресом чи відчаєм, що може мати негативні наслідки, тому такі діти особливо потребують психологічної підтримки [16].

Таким чином, проаналізувавши визначення поняття агресивності та агресивної поведінки, можемо зазначити, що ці поняття не є тотожними, оскільки агресивність являє собою рису особистості, яка проявляється у готовності до агресивних дій, тоді як агресивна поведінка – це деструктивні дії, спрямовані на завдання фізичної шкоди живим істотам чи предметам, спричиняють фізичні травми людям або викликають у них психологічний дискомфорт; за формою прояву агресивна поведінка поділяється на такі шкали як фізична - вербальна, активна - пасивна, пряма і непряма; за мотивацією агресивна поведінка буває інструментальною та експресивною, а за тривалістю короткочасною та систематичною; проявом такої систематичної агресивної поведінки у підлітковому середовищі є булінг та кібербулінг; поширеною і небезпечною формою прояву агресивної поведінки серед підлітків являється аутоагресія.

Зіставлення понять агресивності та агресивної поведінки дозволяє виокремити ключові аспекти, які важливо враховувати під час аналізу

причин і проявів агресії. Особливу увагу слід звернути на специфіку підліткового віку, адже саме в цей період відбуваються значні психологічні зміни, які можуть провокувати чи підсилювати схильність до агресивних реакцій.

Тож далі розглянемо, яким чином вікові особливості підлітків можуть впливати на формування агресивної поведінки.

1.2. Психологічні особливості підліткового віку як передумова формування агресивної поведінки

Підлітковий вік – це важливий етап у житті людини, який закладає основу для подальшого формування характеру та ключових рис особистості. Основною характеристикою підліткового віку є зміна стосунків із дорослими, що зумовлено формуванням почуття дорослості. Однією з ключових потреб у цей період є прагнення до самостійності та звільнення від контролю з боку батьків, вчителів та інших дорослих. Цей період сповнений змін, викликів і пошуку себе, тому підлітки можуть ставати емоційно нестійкими та вразливими. Підлітковий вік вважається одним із найскладніших етапів у становленні особистості, оскільки він значною мірою впливає на майбутнє життя людини. На думку експертів, у підлітковому віці агресивна поведінка є найбільш вірогідною, оскільки саме в цей час підлітки переходять на найвищий рівень особистісного розвитку. Підлітки стають більш схильними до демонстративної поведінки по відношенню до дорослих, більш схильними до жорстокості та агресії [17].

Необхідно враховувати кризовий характер підліткового віку. На початку підліткового віку відбувається активна, а іноді й радикальна перебудова психологічної організації дитини. Цей процес супроводжується ознаками перехідного етапу в психологічному розвитку, особливо збільшенням внутрішніх і зовнішніх конфліктів. Як наслідок, для молодших підлітків характерні різкі перепади настрою, підвищена емоційна

збудливість, імпульсивність і особлива чутливість до думки однолітків. Значне розширення сфери діяльності дитини призводить до перебудови психологічних структур, формування нових нейронних зв'язків, засвоєння моральних принципів і соціальних установок, закладення основ свідомої поведінки [18]. Одним із ключових аспектів розвитку старших підлітків є значно інтенсивніше формування їхньої моральної свідомості. У цьому віці вони починають усвідомлювати себе як особистостей із певними рисами. Моральна самосвідомість досягає якісно нового рівня, стає центральним елементом особистості та вважається головним психологічним новоутворенням підліткового віку, що відображає основні зміни в розвитку особистості на цьому етапі [19].

Дослідження агресивної поведінки в підлітковому віці має особливе значення. Наукові роботи свідчать, що діти у першій фазі підліткового віку (11-12 років) часто мають критичне ставлення до себе. Зокрема, 34% хлопців і 26% дівчат демонструють стійкі негативні риси, що виявляється у переважанні грубості, жорстокості та агресії. У цьому віці найбільш поширеною є фізична агресія, тоді як непряма зустрічається рідше. Вербальна агресія та негативізм розвинені на приблизно однаковому рівні. У другій фазі підліткового віку (13-14 років) ситуативне негативне ставлення до себе зберігається, що здебільшого пов'язано з оцінкою з боку дорослих і однолітків. У цей період негативізм стає більш вираженим, а рівень фізичної та вербальної агресії зростає. Водночас непряма агресія, хоча й проявляється частіше, все ще залишається менш вираженою порівняно з іншими формами агресивної поведінки. На третьому етапі підліткового віку (15-16 років) підлітки зіставляють свої особистісні риси та поведінку з нормами, прийнятими в референтних групах. У цей період особливо проявляється вербальна агресія, рівень якої на 20% вищий, ніж у другій фазі, і майже на 30% перевищує показники першої фази підліткового

віку, також спостерігається певне зростання фізичної та непрямой агресії та підвищення рівня негативізму [20].

У підлітковому віці провідними видами діяльності є спілкування з однолітками та дорослими, соціальна активність і навчання, що сприяють гармонійному розвитку психіки та особистості. Важливо зважати на природне прагнення підлітків до самостійності та звільнення від опіки батьків і вчителів. Нерідко це бажання супроводжується відторгненням цінностей і способу життя старшого покоління. Водночас дедалі помітнішими стають проблеми у вихованні підлітків, особливо в контексті сімейних відносин. Адже саме батьки часто слугують для дитини зразком поведінки, і якщо вони проявляють агресію, то дитина, що зазнала покарань, згодом може також стати агресивною [20].

Сучасна українська дослідниця А.О. Парасей-Гочер зазначає, що “унікальність кожної особистості визначається неповторними зовнішніми, тобто фізичними якостями; внутрішніми або індивідуальними психічними процесами (пізнавальні, емоційні, вольові); властивостями (темперамент, характер, здібності, потенціал); віковими новоутвореннями (вміння, навички, світогляд), та реалізація цих особливостей відбувається через мотиви та поведінку, як реакцію на певні життєві обставини” [21].

Внутрішні індивідуальні психічні процеси відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки, оскільки рівень розвитку пізнавальних процесів (уваги, мислення, пам’яті) визначає здатність підлітка аналізувати ситуації та прогнозувати наслідки своїх дій. Емоційна сфера впливає на його імпульсивність та схильність до афективних спалахів. Якщо емоційна саморегуляція недостатньо розвинена, підліток може реагувати агресивно на стресові ситуації. Вольові процеси, які відповідають за самоконтроль, також можуть визначати, наскільки агресивні імпульси будуть реалізовані в поведінці [22].

Темперамент та характер є ще одними важливими детермінантами агресивної поведінки. Холерики, наприклад, схильні до імпульсивних і швидких реакцій, тоді як флегматики рідше демонструють відкриту агресію. Риси характеру, такі як тривожність, замкненість чи, навпаки, домінантність і жорсткість, можуть впливати на спосіб розв'язання конфліктів. Якщо підліток має високий рівень агресивності як особистісної риси, йому складніше контролювати свої емоції та не використовувати насильницькі методи взаємодії [23].

Вікові новоутворення, що формуються в підлітковому віці, також визначають особливості поведінки. У цей період активно розвивається самосвідомість, з'являються нові вміння та навички, змінюється світогляд. Підлітки часто прагнуть утвердитися в соціумі, шукаючи своє місце серед однолітків, але якщо їхня потреба в самовираженні не знаходить позитивних способів реалізації, вони можуть вдаватися до агресивних моделей поведінки як до способу самоствердження [24].

Реалізація особистісних якостей у дітей підліткового віку відбувається через мотиви та поведінкові реакції. Якщо агресія підкріплюється схваленням однолітків чи приносить бажаний результат (наприклад, домінування в групі), вона може стати стійкою формою поведінки. Водночас, якщо підліток знаходить конструктивні способи вирішення конфліктів, агресія поступово знижується. Про це нам детальніше розповідає теорія соціального навчання канадського наукового дослідника українського походження Альберта Бандури. Відповідно до цієї теорії, люди здатні засвоювати нові моделі поведінки, спостерігаючи за іншими, а також через підкріплення та імітацію. У випадку агресивної поведінки теорія соціального навчання пояснює, що її прояви можуть передаватися між людьми через спостереження та наслідування. Теорія Альберта Бандури застосовується для пояснення різних проявів агресії в

суспільстві, зокрема міжособистісних конфліктів в підлітковому середовищі, булінгу та інших форм агресивної поведінки [25].

Таким чином, аналізуючи психологічні особливості підліткового віку, можемо зазначити, що це період, коли агресивна поведінка є найбільш вірогідною, оскільки саме в цей час підлітки переходять на найвищий рівень особистісного розвитку. Однією з основних характеристик підліткового віку є прагнення до незалежності. Для молодших підлітків характерні різкі перепади настрою, підвищена емоційна збудливість, імпульсивність і особлива чутливість до думки однолітків, а у старших центральним елементом особистості стає їхня моральна самосвідомість. Важливу роль у формуванні агресивної поведінки підлітків відіграють внутрішні індивідуальні психічні процеси, емоційна сфера, вольові процеси, темперамент та характер, вікові новоутворення такі як самосвідомість та навички саморегуляції. Формування агресивних поведінкових реакцій залежить від соціального підкріплення та спостереження за іншими, що пояснюється теорією соціального наочіння Альберта Бандури.

Отже, аналіз психологічних характеристик підлітків дозволяє зрозуміти, чому саме в цьому віці агресивні прояви зустрічаються найчастіше. Нестабільність емоційної сфери, пошук ідентичності та спроби самоствердитися в соціумі створюють сприятливе підґрунтя для виникнення суперечностей. Саме в цьому контексті особливої уваги потребує явище конфлікту, як форма вираження внутрішньої напруги й соціальної взаємодії.

Тож далі проаналізуємо природу конфлікту у підлітковому середовищі як психосоціального феномену.

1.3. Конфлікт як психосоціальне явище в контексті підліткового середовища

У великому психологічному словнику поняття конфлікт (з лат. *conflictus* - зіткнення) визначається як “крайнє загострення суперечностей; зіткнення осіб, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок, рівня прагнень, домагань тощо при намаганні їх розв'язати на фоні емоційних станів” [26]. Конфлікти можуть бути як конструктивними (сприяти розвитку та змінам), так і деструктивними (призводити до руйнування стосунків, зниження ефективності діяльності).

У підлітковому віці конфлікти є невід'ємною частиною соціалізації та формування особистості, оскільки цей період супроводжується інтенсивними змінами в емоційній сфері, пошуком власної ідентичності та прагненням до самостійності, що часто призводить до зіткнення інтересів, цінностей і поглядів з дорослими та однолітками.

Основною характеристикою конфлікту є природа потреби, яку людина прагне задовольнити. Відповідно до теорії американського психолога А. Маслоу, потреби поділяються на п'ять рівнів, що утворюють ієрархічну структуру: фізіологічні потреби, потреба в безпеці та захищеності, соціальні потреби, потреба в повазі, а також самовираження і самоактуалізація. Підліткова конфліктна поведінка часто виникає через незадоволеність цих потреб, особливо якщо підліток відчуває їхню фрустрацію або неможливість їх задовольнити [27].

Розглядаючи агресивну поведінку підлітків у контексті вищенаведеної теорії потреб А. Маслоу, можемо зазначити що, наприклад, недосипання через навчальні навантаження або нічні розваги може призвести до конфліктів у школі та вдома.

Підлітки, які зростають у середовищі, що не забезпечує їм емоційної безпеки, часто демонструють конфліктну поведінку як спосіб адаптації до несприятливих умов. Відсутність стабільності та підтримки в сім'ї формує у них глибокі внутрішні переживання, які можуть проявлятися через агресію або, навпаки, схильність до жертвенної поведінки. Якщо батьки не

надають підлітку емоційної підтримки, він шукає інші способи впоратися зі своїми переживаннями. Це може призводити до конфліктної поведінки як спроби привернути увагу або відстояти свої кордони через агресію. Схильність батьків до агресії, погроз, фізичного насильства та асоціальної поведінки у взаєминах із власними дітьми чи з оточуючими, формує у підлітків спотворене уявлення про стосунки. У таких дисфункційних сім'ях діти можуть копіювати агресивні та конфліктні моделі поведінки, відтворюючи їх в інших соціальних ситуаціях [28, с.70].

Відсутність почуття безпеки в школі через булінг також провокує агресивні реакції або відстороненість. Дослідниця Т. Єльчанінова вказує, що *“булінг бере свій початок у підлітковому віці, коли основною сферою діяльності дітей є навчання у школі, а провідною діяльністю є спілкування”* [29, с. 65]. У навчальному просторі булінг може підірвати його безпечність, негативно впливати на розвиток учня та ускладнювати взаємини між учасниками освітнього процесу. У підлітковому віці великого значення набувають однолітки, тому невизнання в групі може викликати сильний стрес. Якщо підліток відчувається відторгнутим або ізольованим, він може вступати в конфлікти, намагаючись привернути увагу або відстояти своє місце в групі. Бажання бути прийнятим може також штовхати до ризикованої поведінки або асоціальних вчинків. У цей період особливо важливим є самоствердження, тому підлітки можуть ставати агресивними, якщо відчувають зневагу або приниження з боку дорослих чи однолітків [30].

Потреба підлітків у самовираженні та самоактуалізації виявляється у прагненні розкрити свої здібності, знайти сенс у житті та реалізувати творчий потенціал. Тому, якщо підліток відчуває, що йому не дають можливості проявити себе, забороняють займатися улюбленими справами або пригнічують його творчі пориви, це може спричинити конфлікт з батьками, вчителями та соціумом у цілому. Невизнання досягнень підлітка

або порівняння з іншими може також викликати протестну поведінку, бунтарство або навіть саморуйнівні дії [31].

За кількістю задіяних осіб конфлікти поділяються на внутрішньоособистісні, міжособистісні та міжгрупові конфлікти, які у свою чергу можна поділити на внутрішньогрупові конфлікти та конфлікти між особистістю і групою [32].

Внутрішньоособистісний конфлікт – це суперечності, що виникають всередині психологічного світу особистості через невідповідність між її бажаннями, цінностями, цілями та соціальними нормами. Вони можуть бути спричинені фізіологічними, психологічними та соціальними змінами, характерними для підліткового віку [33].

Однією з причин виникнення внутрішньоособистісного конфлікту у підлітків може являтися високий рівень домагань, оскільки під впливом батьків, соціального оточення, засобів масової інформації та суспільства загалом можуть формуватися завищені очікування щодо власних досягнень. Очікування батьків, вчителів, друзів, соцмереж та суспільства загалом створюють ідеалізований образ успішності, якому важко відповідати, тому коли реальні досягнення не відповідають очікуванням, у підлітка виникає фрустрація та відчуття невдачі.

Міжособистісні конфлікти у підлітків можуть виникати як у спілкуванні з однолітками, так і у відносинах із батьками, що зумовлено різницею в цінностях, переконаннях, соціальних ролях, а також зіткненням різних поколінь. Вони можуть носити тимчасовий характер або тривати на протязі всього підліткового періоду. Результати наукового дослідження стосунків між батьками та підлітками, проведеного кандидаткою психологічних наук, Т. А. Яновською, свідчать, що для дітей є характерною хороша адаптованість до соціального середовища, в якому вони перебувають. Вони прагнуть до нових досвідів, таких як встановлення нових зв'язків і соціальних ролей, тому міжособистісні відносини стають

полем для конфліктів, особливо коли батьки не готові прийняти та підтримати нову соціальну роль своєї вже дорослої дитини [34, с.322,323].

Внутрішньогрупові конфлікти у підлітковому середовищі можуть виникати через боротьбу за лідерство (двоє або більше підлітків претендують на роль неформального лідера), конфлікт між “новачками” і “старожилами” (тиск на нових учасників групи від більш досвідчених), плітки та інтриги, та ін. Конфлікти між особистістю та групою можуть виникати з різних причин, таких як бажання домінувати, дискримінація за будь-якими ознаками (зовнішність, матеріальний статус чи захоплення), агресивна модель поведінки в сім’ї, популяризація агресії (фільми, соцмережі, ігри), та ін.

Розглядаючи конфлікти за характером прояву, ми бачимо, що вони бувають конструктивні (сприяють розвитку особистості та навчанню вирішувати проблеми) та деструктивні (призводять до агресивної поведінки, психологічних травм, відчуженості) [35].

Конструктивні конфлікти в підлітковому віці є такими, що сприяють особистісному розвитку, вдосконаленню навичок комунікації та знаходженню взаємоприйнятних рішень. Вони допомагають підліткам навчитися самостійно вирішувати проблеми, відстоювати власну думку, розвивати емоційний інтелект і будувати здорові стосунки. Вони можуть виникати через пошук підлітком свого місця у соціальній групі чи прагнення до незалежності, що може проявлятися у суперечках із батьками або вчителями щодо правил, особистих кордонів, вибору одягу, хобі тощо. Також поширеними є конфлікти через розбіжності у поглядах, наприклад, підліток може сперечатися з друзями через різні погляди на вегетаріанство, стиль музики чи екологічні проблеми. Конструктивні конфлікти важливі для психосоціального розвитку та соціальної адаптації підлітка. Головне – навчитися вирішувати їх через повагу, діалог і компроміс, а не через прояви різних форм агресії чи замовчування проблеми [36].

Агресивна поведінка є одним із ключових чинників, які можуть спричиняти або загострювати деструктивні конфлікти в підлітковому віці. Підлітки, які не вміють екологічно виражати свої емоції або вирішувати конфлікти мирним шляхом, можуть застосовувати агресію як механізм захисту або як спосіб досягнення певних цілей. Такі прояви агресії можуть загострювати ситуацію, перетворюючи конфлікти на більш деструктивні. Наприклад, агресивні дії підлітка можуть призвести до ескалації насильства або ще більш серйозних соціальних порушень, таких як булінг чи вчинення злочинів [37].

Таким чином, нами було визначено, що конфлікт - це максимальне загострення протиріч, що виникає в результаті зіткнення людей, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок та амбіцій у процесі їхнього вирішення, супроводжуване емоційними переживаннями. Конфліктна поведінка підлітків значною мірою зумовлена фрустрацією їхніх базових потреб, описаних у теорії А. Маслоу, особливо в умовах емоційної нестабільності в сім'ї чи соціальному середовищі. Вона може проявлятися через агресію, бунтарство або саморуйнування, особливо якщо підліток не знаходить підтримки та визнання серед однолітків чи дорослих. Конфлікти можуть бути конструктивними, сприяючи розвитку особистості, або деструктивними, що ведуть до загострення агресії та соціальних проблем.

Отже, конфлікт виступає не лише як чинник емоційного напруження, але й як важливий механізм соціалізації, що, залежно від способу реагування, може мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки. Особливої уваги потребують випадки, коли підлітки схильні до агресивних форм реагування в конфліктних ситуаціях.

Саме цим агресивним стратегіям поведінки підлітків і буде присвячено наступний параграф.

1.4. Агресивні стратегії поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях

Як нами було зазначено у попередніх розділах, підлітковий вік є періодом активного становлення особистості, що робить його особливо чутливим до емоційних переживань і взаємин з оточуючими. Наукові дослідження підтверджують, що саме в цей час формуються певні моделі поведінки, які можуть бути пов'язані з емоційними труднощами та конфліктами. Поведінка особистості в умовах конфлікту залежить від її індивідуальних особливостей, рівня самосвідомості, а також впливу зовнішнього середовища [49].

Відповідно до наукової концепції Томаса-Кілмена про двовимірну модель стратегій поведінки виділяється п'ять основних стратегій поведінки людини в умовах конфліктів: уникнення, суперництво (конкуренція), компроміс, співробітництво та пристосування. Зазначені стратегії відображають різноманітні способи реагування індивіда на конфліктні ситуації залежно від рівня орієнтації на власні інтереси та на інтереси інших. Ця концепція дозволяє краще зрозуміти, як людина приймає рішення у ситуаціях зіткнення позицій, а також які поведінкові патерни можуть сприяти або, навпаки, ускладнювати досягнення взаєморозуміння.. Модель Томаса-Кілмена широко використовується як у дослідженнях міжособистісної взаємодії, так і в практиці управління конфліктами, оскільки вона надає структурований підхід до аналізу поведінки в конфліктних обставинах [38].

Вибір певної стратегії часто залежить від індивідуальних особливостей людини, контексту ситуації, а також соціальних ролей учасників конфлікту. Використовуючи стратегію уникнення, підліток ігнорує конфлікт або відкладає його вирішення; може мати місце, коли конфлікт є несуттєвим чи потрібно більше часу для обмірковування. Застосовуючи стратегію суперництва, підліток наполегливо відстоює свої інтереси, не враховуючи потреби інших; ефективна, коли потрібно швидко прийняти рішення або у випадках, коли впевненість у своїй правоті є дуже

високою. Під час компромісу обидві сторони йдуть на поступки, щоб знайти рішення, яке частково задовольняє всіх, оскільки це баланс між власними інтересами та інтересами інших. Використовуючи стратегію співпраці, підліток прагне до взаємовигідного рішення, при якому інтереси обох сторін враховуються; найефективніша для довготривалих стосунків, але потребує часу та зусиль. Застосовуючи стратегію пристосування, підліток поступається своїми інтересами заради збереження стосунків або уникнення конфлікту, що може свідчити про схильність до конформізму [39].

До агресивних стратегій поведінки у конфлікті можемо віднести суперництво або конкуренцію, оскільки для того щоб проявляти таку модель поведінки, у підлітка повинен бути достатній рівень агресивності. Проявляючи стратегію суперництва, підліток прагне задовольнити власні інтереси, навіть якщо це шкодить інтересам іншої сторони. Людина, яка обирає таку стратегію, переконана у своїй правоті та вважає, що конфлікт може завершитися перемогою лише одного. Така поведінка часто супроводжується прагненням домінувати над опонентом, нав'язати свою точку зору будь-якою ціною, нехтуючи потребами та почуттями інших. Описаний вище підхід часто призводить до загострення стосунків між сторонами конфлікту. Надмірна наполегливість підлітка у відстоюванні власних інтересів без урахування позиції іншої сторони може мати негативний вплив на довготривалі стосунки. Стійкість таких відносин можлива лише за умови взаємної поваги до потреб і прагнень кожного, тому ця стратегія вважається непридатною для збереження тривалих взаємин [40].

Серед агресивних стратегій поведінки підлітків у конфлікті мають місце прояви фізичної, вербальної та пасивної агресії. Фізична агресія зазвичай проявляється у вигляді бійок, поштовхів або інших форм тілесного насильства, спрямованих на опонента. Вербальна агресія включає образи,

крики, приниження та інші форми словесного тиску. Пасивна агресія виявляється через ігнорування, сарказм, демонстративне уникнення контакту чи співпраці. Такі форми агресивної поведінки можуть бути як усвідомленими, так і імпульсивними, обумовленими низьким рівнем самоконтролю [12].

В умовах конфліктів чи психотравмального середовища підлітки найчастіше використовують класичні стратегії виживання — «бий, біжи або завми». Зокрема, дитина може обирати втечу як захисну реакцію, наприклад, шляхом втечі з дому (реакція «біжи»), вдаватися до аутоагресивної поведінки, такої як селфхарм (реакція «завми»), або проявляти фізичну чи психологічну агресію до більш вразливих осіб у своєму оточенні (реакція «бий»). У підлітковому віці, коли психіка ще тільки формується, ці механізми можуть стати хронічними, ускладнюючи соціалізацію, навчання та побудову стабільних міжособистісних стосунків. Крім того, обраний тип стратегії залежить від попереднього досвіду дитини, типу прив'язаності, рівня підтримки з боку дорослих та доступу до ресурсів психологічної допомоги [44].

Одним із важливих проявів агресивної стратегії поведінки є аутоагресія — форма агресії, спрямована не назовні, а на самого себе. Вона може проявлятися через самопошкодження, самозвинувачення, самоприниження або навіть через навмисне ігнорування власних потреб. Аутоагресія часто виникає як відповідь на неможливість відкрито виразити агресію в соціально прийнятний спосіб або як механізм внутрішньої компенсації за емоційне напруження, фрустрацію чи почуття провини. Такий вид поведінки не лише свідчить про наявність внутрішнього конфлікту, а й може мати серйозні психологічні наслідки для особистості [41].

На думку Н. Говоріна та І. Романової, аутоагресія являє собою форму саморуйнівної поведінки, що може виявлятися у соціально девіантних

проявах, таких як зловживання алкоголем, вживання наркотиків, безладні сексуальні зв'язки або захоплення екстремальними видами спорту. З позиції психоаналітичного підходу аутоагресія розглядається як один із захисних механізмів психіки. Дослідники зазначають, що така поведінка є наслідком невираженої або пригніченої агресії, яка внаслідок неможливості зовнішнього прояву спрямовується на саму особистість.

У підлітковому віці зазвичай спостерігаються дві основні групи чинників, якими підлітки пояснюють свої аутоагресивні дії. Перша група охоплює випадки надмірного емоційного напруження, з яким підліток не може впоратися, і тоді фізичний біль слугує своєрідним способом «випустити» ці переживання. Друга група пов'язана з емоційною спустошеністю, коли у підлітка «емоцій немає зовсім, він відчуває себе бездушним і нанесення собі рани або удару дає йому можливість відчути себе живим» [42, с.19].

У підлітковому віці подібні стратегії можуть бути результатом емоційного напруження, фрустрації, а також наслідком впливу несприятливого соціального оточення, зокрема сімейних конфліктів або деструктивних методів виховання. До провідних чинників сімейного виховання, що детермінують формування агресивної поведінки у дітей, зокрема агресивних проявів, належать: функціонування родини в нестабільному чи конфліктному середовищі; недостатність або викривленість педагогічного впливу з боку батьків; емоційна депривація - «дефіцит емоцій, довгочасна відсутність ласки, турботи, людської теплоти, розуміння» [26], що унеможлиблює формування безпечної прив'язаності; а також жорстоке, насильницьке ставлення до дитини, що порушує базові умови її психоемоційного розвитку. У дисфункційних сім'ях, де спостерігаються часті конфлікти, прояви агресії, зловживання алкоголем та інші форми девіантної поведінки, у дітей формуються стійкі негативні емоційні установки, передусім щодо батьків. У несприятливому сімейному середовищі дитина вбирає негативні емоції та переживає фрустрацію. Такі

переживання нерідко трансформуються у ворожість, що зберігається або навіть посилюється в підлітковому віці. Наприклад, підліток, який є свідком агресивних реакцій батька на зауваження чи навіть незначну критику, може перенести подібну модель поведінки у стосунки з однолітками в шкільному середовищі. Неблагополучне сімейне середовище негативно впливає на формування особистості дитини: відзначаються порушення морального розвитку, підвищений рівень тривожності, емоційної нестабільності, що зумовлює труднощі у навчанні та поведінці. Підлітки з таких родин, як правило, не мають сформованих моделей здорової комунікації, демонструють недовіру до дорослих і не здобувають позитивного досвіду міжособистісної взаємодії [43].

Важливо зазначити, що агресивна стратегія не завжди є усвідомленим вибором, а може бути реакцією на почуття безсилля, невизнання або страху втратити соціальний статус серед однолітків. Агресія часто стає механізмом самозахисту, коли підліток відчуває себе беззахисним або ізольованим. У таких випадках агресивна поведінка виконує компенсаторну функцію, дозволяючи підлітку тимчасово відновити втрачене відчуття контролю та значущості. Часто вона є результатом попереднього досвіду відторгнення, нехтування з боку дорослих або булінгу, що формує у підлітка уявлення про агресію як єдиний дієвий спосіб взаємодії з оточенням. Таким чином, агресія може бути не лише викликом до конфлікту, а й своєрідним «криком про допомогу», який свідчить про внутрішні переживання та потребу у підтримці [45].

Агресивна поведінка може відрізнятися за характером її прояву, але в більшості випадків вона являється токсичною та руйнівною для міжособистісних відносин. Саме тому важливо своєчасно виявляти такі форми поведінки та впроваджувати ефективні психологічні інтервенції, спрямовані на розвиток конструктивних способів вирішення конфліктів. Розуміння внутрішніх та зовнішніх факторів, що провокують агресію в

підлітковому віці, дозволяє створити сприятливі умови для гармонійного розвитку особистості, знижуючи ризик агресивної поведінки в майбутньому.

Отже, агресивні стратегії поведінки підлітків у конфлікті, такі як суперництво, фізична, вербальна, пасивна агресія та аутоагресія, здебільшого є деструктивними, оскільки спричинені внутрішніми конфліктами, емоційною фрустрацією та несприятливими умовами соціалізації. Такі стратегії часто не є свідомим вибором, а скоріше захисною реакцією на травматичні обставини, відсутність підтримки та емоційного контакту зі значущими дорослими. Їх використання загострює конфлікти, порушує соціальну адаптацію та потребує своєчасного психологічного втручання для запобігання хронічній агресивній поведінці.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричне вивчення особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Аналіз науково-психологічних джерел, присвячених феномену агресивності та агресивної поведінки підлітків, дозволив стверджувати, що ці поняття є складним психосоціальним явищем, яке розглядається через призму індивідуально-особистісних характеристик, сімейного та соціального середовища, а також вікових особливостей розвитку, що формують специфіку агресивної поведінки в підлітковому віці.

Проаналізувавши визначення поняття агресивності та агресивної поведінки, можемо зазначити, що ці поняття не є тотожними, оскільки агресивність являє собою рису особистості, яка проявляється у готовності до агресивних дій, тоді як агресивна поведінка – це деструктивні дії, спрямовані на завдання фізичної шкоди живим істотам чи предметам, спричиняють фізичні травми людям або викликають у них психологічний дискомфорт; за формою прояву агресивна поведінка поділяється на такі

шкали як фізична - вербальна, активна - пасивна, пряма і непрямая; за мотивацією агресивна поведінка буває інструментальною та експресивною, а за тривалістю короткочасною та систематичною; проявом такої систематичної агресивної поведінки у підлітковому середовищі є булінг та кібербулінг; поширеною і небезпечною формою прояву агресивної поведінки серед підлітків являється аутоагресія.

Зіставлення понять агресивності та агресивної поведінки дозволило виокремити ключові аспекти, які важливо враховувати під час аналізу причин і проявів агресії. Особливу увагу було звернуто на специфіку підліткового віку, адже саме в цей період відбуваються значні психологічні зміни, які можуть провокувати чи підсилювати схильність до агресивних реакцій.

Аналізуючи психологічні особливості підліткового віку, можемо зазначити, що це період, коли агресивна поведінка є найбільш вірогідною, оскільки саме в цей час підлітки переходять на найвищий рівень особистісного розвитку. Однією з основних характеристик підліткового віку є прагнення до незалежності. Для молодших підлітків характерні різкі перепади настрою, підвищена емоційна збудливість, імпульсивність і особлива чутливість до думки однолітків, а у старших центральним елементом особистості стає їхня моральна самосвідомість. Важливу роль у формуванні агресивної поведінки підлітків відіграють внутрішні індивідуальні психічні процеси, емоційна сфера, вольові процеси, темперамент та характер, вікові новоутворення такі як самосвідомість та навички саморегуляції. Формування агресивних поведінкових реакцій залежить від соціального підкріплення та спостереження за іншими, що пояснюється теорією соціального наочіння Альберта Бандури.

Аналіз психологічних характеристик підлітків дозволив зрозуміти, чому саме в цьому віці агресивні прояви зустрічаються найчастіше. Нестабільність емоційної сфери, пошук ідентичності та спроби

самоствердитися в соціумі створюють сприятливе підґрунтя для виникнення суперечностей. Саме в цьому контексті особливої уваги потребувало явище конфлікту, як форма вираження внутрішньої напруги й соціальної взаємодії.

Нами було визначено, що конфлікт - це максимальне загострення протиріч, що виникає в результаті зіткнення людей, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок та амбіцій у процесі їхнього вирішення, супроводжуване емоційними переживаннями. Конфліктна поведінка підлітків значною мірою зумовлена фрустрацією їхніх базових потреб, описаних у теорії А. Маслоу, особливо в умовах емоційної нестабільності в сім'ї чи соціальному середовищі. Вона може проявлятися через агресію, бунтарство або саморуйнування, особливо якщо підліток не знаходить підтримки та визнання серед однолітків чи дорослих. Конфлікти можуть бути конструктивними, сприяючи розвитку особистості, або деструктивними, що ведуть до загострення агресії та соціальних проблем.

Конфлікт виступає не лише як чинник емоційного напруження, але й як важливий механізм соціалізації, що, залежно від способу реагування, може мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки. Особливої уваги потребували випадки, коли підлітки схильні до агресивних форм реагування в конфліктних ситуаціях.

Агресивні стратегії поведінки підлітків у конфлікті, такі як суперництво, фізична, вербальна, пасивна агресія та аутоагресія, здебільшого є деструктивними, оскільки спричинені внутрішніми конфліктами, емоційною фрустрацією та несприятливими умовами соціалізації. Такі стратегії часто не є свідомим вибором, а скоріше захисною реакцією на травматичні обставини, відсутність підтримки та емоційного контакту зі значущими дорослими. Їх використання загострює конфлікти, порушує соціальну адаптацію та потребує своєчасного психологічного втручання для запобігання хронічній агресивній поведінці.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КОНФЛІКТІВ

У другому розділі підбрано та обґрунтовано відповідний психодіагностичний інструментарій для визначення рівнів агресивності, форм прояву агресивної поведінки та стратегій поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.

2.1. Психодіагностичні методи дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів

Теоретичною основою вибору методів психологічного дослідження є твердження С. Максименка про «необхідність використання різних методів як єдиної системи знаходження «роздільної здатності» та обмеження кожного з них, а також умови та можливості взаємних переходів між цими методами в залежності від логіки дослідження» [46, с.16].

Як зазначають сучасні українські дослідники, використання методів психодіагностики особистості має узгоджуватися з загальною логікою наукового дослідження. Процес розпочинається з теоретичного осмислення проблеми, що включає застосування уявного експерименту та моделювання, після чого встановлюється контакт з респондентом. Подальший етап передбачає збір емпіричних даних, які спершу підлягають математичній обробці та кількісному аналізу, а згодом — якісній інтерпретації та поясненню можливих результатів. На основі отриманих даних формуються висновки та розробляються практичні рекомендації [47, с.83].

Процес діагностики агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів спрямований на виявлення її характерних особливостей, таких як форми прояву агресії, а також стратегій поведінки в конфліктній

ситуації. Він є невід'ємною частиною психолого-педагогічної діяльності, оскільки дозволяє визначити чинники агресії, сформулювати дієві методи її подолання та забезпечити підлітку відповідну психологічну підтримку. Діагностичні заходи передбачають комплексне вивчення особистості підлітка, аналіз його взаємодії з оточенням, а також оцінку емоційного стану та рівня психічного благополуччя.

Вивчення проблеми особливостей агресивної поведінки підлітків може здійснюватися за допомогою різних підходів. Зокрема, ефективним є використання комплексного підходу, що поєднує у собі психодіагностичні методи та спостереження. Психодіагностичні методики дозволяють виявити рівень агресивності, її форми та спрямованість, а також проаналізувати індивідуально-психологічні особливості підлітка, які сприяють формуванню агресивної поведінки. Спостереження та бесіди забезпечують глибше розуміння соціального контексту, в якому формується така поведінка, включаючи особливості сімейного виховання, міжособистісної взаємодії та впливу шкільного середовища.

Таким чином, методичне забезпечення дослідження має бути науково обґрунтованим і відповідати завданням, які ставляться в межах даної теми [48].

Одним із найбільш поширених способів виявлення агресивної поведінки у підлітковому середовищі є застосування методу опитування чи тестів. Цей метод дозволяє зібрати кількісні показники проявів агресії завдяки використанню уніфікованих запитань. Анонімний характер опитувань може сприяти більшій щирості відповідей, проте необхідно враховувати ймовірність свідомого або несвідомого спотворення інформації з боку підлітків.

Емпіричний етап цього дослідження має на меті вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів. Виходячи з проведеного теоретичного аналізу, для реалізації

цілей емпіричного етапу дослідження нами були сформульовані такі завдання:

- сформувати вибірку сучасних підлітків для участі в дослідженні;
- провести відбір психодіагностичних методик, що відображають рівень агресивності, форми її прояву та стратегії поведінки в ситуаціях конфлікту;
- здійснити емпіричне дослідження психологічних аспектів особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів.

Для емпіричного дослідження особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів було обрано наступні психодіагностичні методики:

- Методика “Тест агресивності” (опитувальник Л.М.Почебут);
- Методика “Діагностика стану агресії” (Басса-Даркі);
- Методика “Стратегії поведінки у конфлікті” (Томас-Кілманн).

Методика «Тест агресивності» являється інструментом для оцінки загального рівня агресивності підлітків на основі аналізу індивідуальних реакцій на різноманітні ситуації, що дає змогу сформувати узагальнене уявлення про агресивність досліджуваних.

Методика «Діагностика стану агресії» Басса-Даркі дає змогу детально дослідити різні форми прояву агресивної поведінки у підлітків та визначити їх інтенсивність, а також розрізнити агресію як зовнішню форму дії від внутрішньої ворожості, що накопичується в людини.

Методика ”Стратегії поведінки у конфлікті” К.Томаса дає змогу дослідити особливості реакцій підлітків у конфліктних ситуаціях та виявити стратегії, які вони застосовують для їх розв’язання. Це сприяє глибшому розумінню проявів агресивної поведінки в конкретних умовах і дозволяє проаналізувати психологічні підґрунтя, що лежать в її основі.

Отже, обрані методики становлять ефективний та гармонійно скомпонований інструментарій для дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів, оскільки їх поєднання забезпечує комплексний підхід, що сприяє глибшому розумінню цього явища.

У наступних підрозділах розглянемо детальніше кожну з методик, обраних для дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів.

2.2. Методика “Тест агресивності” (опитувальник Л.М.Почебут)

Агресивність, як і інші особистісні риси, може варіюватися за рівнем інтенсивності — від ледь помітної до чітко вираженої. Кожна особистість характеризується власним, індивідуальним рівнем агресивності, який є невід’ємною складовою її характеру [50].

Дана методика, створена Л. Г. Почебут на основі опитувальника А. Басса та А. Даркі, призначена для виявлення агресивних проявів у поведінці людини. Її основна мета — дослідити індивідуальні стилі реагування в умовах стресу, а також особливості адаптації до соціального середовища. Інструмент складається з 40 тверджень, на які респондент має дати відповідь у форматі «так» або «ні». Відповідно до цієї методики, форми агресивної поведінки класифікуються за п’ятьма окремими шкалами:

1. Вербальна агресія (ВА) — форма агресивної поведінки, що проявляється через мовленнєвий вплив на іншу особу, зокрема у вигляді словесних образ, крику, вживання лайки та інших висловлювань з негативним емоційним забарвленням.
2. Фізична агресія (ФА) — агресивні дії, спрямовані на іншу людину, що реалізуються через застосування фізичної сили (наприклад, удари, побиття, знищення або пошкодження особистого майна).

3. Предметна агресія (ПА) — агресивна поведінка, орієнтована на неживі об'єкти, яка проявляється у руйнуванні предметів побуту, битті вікон, дзеркал, посуду тощо.
4. Емоційна агресія (ЕА) — форма непрямого агресивного реагування, яка виявляється через емоційне відчуження під час взаємодії з іншими людьми. Вона часто супроводжується недовірою, підозрілістю, ворожістю та загальною емоційною холодністю.
5. Самоагресія (СА)— спрямування агресивних імпульсів на саму себе, що зазвичай виникає у осіб з ослабленими або відсутніми механізмами психологічного захисту. Така людина часто почувається беззахисною у ворожому соціальному середовищі, перебуває в конфлікті із собою та зазнає внутрішньої напруги.

Із метою проведення розрахунків передбачається попереднє підсумовування балів за кожною з п'яти шкал. На основі отриманих результатів встановлюється один із трьох рівнів співвідношення агресивності та адаптивності: високий рівень агресивності та низький рівень адаптивності, середній рівень обох показників, або ж низький рівень агресивності та високий рівень адаптивності. Після цього здійснюється загальне підсумовування балів по всіх шкалах. Отримані результати інтерпретуються як високий, середній або низький рівень агресивності особистості [51].

Текст опитувальника прикріплено в додатку А.

2.3. Методика “Діагностика стану агресії” (Басса-Даркі)

Основою даної методики являється особистісний опитувальник, створений А. Бассом і А. Даркі у 1957 році, призначений для виявлення агресивних проявів та негативних поведінкових реакцій. За визначенням авторів, агресивність розглядається як особистісна характеристика, що проявляється у деструктивних тенденціях, переважно у сфері

міжособистісних взаємин. Агресивність характеризується якісними та кількісними показниками. Як і будь-яка інша риса особистості, вона може проявлятися з різною інтенсивністю — від майже повної відсутності до гранично високого рівня. Опитувальник диференціює прояви агресії та ворожості. У кожної людини повинен бути певний рівень агресивності, оскільки її повна відсутність може спричинити пасивність, піддатливість зовнішнім впливам, конформність тощо.

Методика включає в себе вісім шкал, кожна з яких характеризує окремі аспекти агресивної або ворожої поведінки:

1. Фізична агресія — передбачає використання фізичної сили проти інших осіб.
2. Вербальна агресія — проявляється у словесному вираженні негативних емоцій, як у формі (наприклад, крики, сварки), так і в змісті мовлення (наприклад, погрози, прокльони).
3. Непряма агресія — охоплює дії, спрямовані на заподіяння шкоди опосередкованим шляхом, зокрема через плітки, чутки або емоційні спалахи (крик, тупотіння тощо).
4. Негативізм — опозиційна поведінка стосовно авторитетів та соціальних норм, що може варіюватися від пасивного опору до активного протесту.
5. Роздратування — відображає схильність до емоційної збудженості, нестриманості, виявів запальності та грубості.
6. Підозріливість — виражається у недовірі, настороженості щодо інших людей, а також у переконаності в їхніх недобрих намірах.
7. Образливість — характеризується почуттям гніву, заздрості, ненависті до оточуючих, що зумовлені реальними або уявними образами чи стражданнями.

8. Почуття провини — включає негативне ставлення до себе або до власних дій, переконання в особистій неправильності, аморальності чи безкорисності.

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які респонденти мають дати відповідь, обравши варіант "так" або "ні". У ньому представлені типові ситуації, з якими можуть стикатися підлітки під час взаємодії з родиною, ровесниками або в навчальному середовищі. Обробка результатів передбачає підрахунок балів, що дозволяє оцінити загальний індекс агресивності (ІА) та ворожості (ІВ), а також визначити вираженість кожної з восьми форм агресії [52].

Текст опитувальника прикріплено в додатку Б.

2.4. Методика “Стратегії поведінки у конфлікті” (Томас-Кілманн)

Дана методика є діагностичним інструментом, який дозволяє виявити індивідуально-психологічні характеристики, що можуть свідчити про тенденцію людини до конфліктних форм взаємодії. Основою цієї методики є концептуальні підходи, сформульовані соціальними психологами та її авторами К. Томасом і Р. Кілманном.

Ця методика спрямована на виявлення провідного стилю поведінки особистості в умовах конфлікту. Її автори виділяють п'ять основних стратегій врегулювання конфліктів: суперництво, пристосування, компроміс, уникнення та співпрацю.

Методика включає 30 пар тверджень, що описують різноманітні конфліктні ситуації. Респонденту пропонується обрати те твердження з кожної пари, яке найбільше відповідає його поведінці та особистісним особливостям. Окрім індивідуально-психологічних характеристик, опитувальник враховує також зовнішні чинники, зокрема типові ситуації виникнення конфліктів у процесі міжособистісної взаємодії [53, с.32].

Текст опитувальника прикріплено в додатку В.

Отже, методика Томаса-Кілманна сприяє глибшому усвідомленню психологічних чинників, що зумовлюють конфліктну поведінку, та забезпечує ефективні засоби для формування конструктивних стратегій її подолання.

У наступному розділі розглянемо результати дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів, отримані шляхом застосування трьох методик, з подальшим їх аналізом та інтерпретацією.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Психодіагностичний інструментарій дослідження є ключовим аспектом наукового пізнання, оскільки результативність розв'язання наукових завдань значною мірою зумовлюється розвитком відповідної методологічної основи. Використання емпіричних методів дає змогу психологу безпосередньо вивчати реальні прояви досліджуваного явища, а також виявляти його основні особливості на основі зібраних даних.

Психодіагностичний інструментарій вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів охоплює три основні методики: опитувальник "Тест агресивності" Л.Г. Почебут, методику "Діагностика стану агресії" Басса-Даркі та методику "Стратегії поведінки у конфлікті" (Томаса-Кілманна).

Взаємодоповнююче використання психодіагностичних методик дає змогу отримати більш цілісне уявлення про досліджувану проблему, у нашому випадку це психологічні особливості агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів.

РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КОНФЛІКТІВ

У третьому розділі апробовано психодіагностичні методи вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів; у результаті дослідження отримано максимально об'єктивні дані при виборі методик; визначено кількісні та якісні показники психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів: обґрунтовано рівні їх агресивності (високий, середній, низький); представлено дані щодо форм прояву агресії (вербальна, фізична, непряма, самоагресія); встановлено стратегії поведінки в ситуаціях конфлікту у сучасних підлітків.

3.1. Організація емпіричного дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів

На основі проведених теоретичних досліджень було розроблено програму емпіричного дослідження, спрямовану на вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів. У цьому розділі подано опис основних етапів, послідовності проведення та методичного інструментарію дослідження.

На початковому етапі дослідження було здійснено аналіз сучасних філософських та психологічних джерел, присвячених проблематиці агресивної поведінки підлітків. Окрему увагу було приділено вивченню основних психологічних підходів до цієї проблеми.

На другому етапі було розроблено дослідницьку програму, спрямовану на реалізацію поставлених завдань. Нами були визначені критерії, показники та рівні прояву агресивності серед сучасних підлітків, а також проаналізовано ключові труднощі, з якими вони стикаються у

конфліктних ситуаціях, було підбрано та обґрунтовано відповідний дослідницький та методичний інструментарій.

На третьому етапі було проведено аналіз отриманих експериментальних даних із використанням методів як кількісної, так і якісної обробки інформації, а також здійснено інтерпретацію результатів експериментального дослідження.

Метою емпіричного дослідження є отримання найбільш обґрунтованих та неупереджених даних щодо психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів. Задля досягнення поставленої мети було підбрано та використано такі психодіагностичні методики:

- Методика “Тест агресивності” (опитувальник Л.М.Почебут);
- Методика “Діагностика стану агресії” (Басса-Даркі);
- Методика “Стратегії поведінки у конфлікті” (Томас-Кілманн).

Дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів було проведено у четвертому кварталі 2024 року серед підлітків віком від 12 до 16 років, які проживають у різних областях України. В опитуванні прийняли участь 50 осіб, із яких ... дівчата та ... хлопці.

Таким чином, після завершення всіх етапів організації та проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів, у наступному підрозділі нами буде здійснено кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

3.2. Аналіз виміру рівня агресивності та форм прояву агресії у підлітків

Розглянемо результати, отримані за допомогою методики виявлення рівнів агресивності у сучасних підлітків “Тест агресивності” (опитувальник Л.Г. Почебут). Ця методика дає змогу з’ясувати як загальний рівень

агресивності, так і структуру агресивної поведінки, виокремлюючи її окремі шкали, такі як вербальна агресія, фізична, предметна, емоційна та самоагресія. Отримані результати дозволяють проаналізувати індивідуальні особливості агресивності підлітків, а також виявити відмінності у її вираженості.

Результати опитування інтерпретуються відповідно до ключа тесту:

- 0 – 10 балів – низький рівень агресивності й високий рівень адаптивності;
- 11 – 24 балів – середній рівень;
- > 25 балів – високий рівень агресивності і низький рівень адаптивності.

Отримані результати респондентів були систематизовані та занесені до зведеної таблиці даних (див. Додаток Г).

Середнє значення отриманих даних – 16,84 бали; мода – 13 балів; медіана – 16 балів; мінімальне значення – 6 балів; максимальне значення – 31 бал; розмах вибірки – 25 балів.

Проведений аналіз рівня агресивності у підлітків за обраною методикою дозволив сформувавши загальне уявлення про її вираженість у досліджуваній вибірці (див. таблицю 3.2.1). Зокрема, високий рівень агресивності виявлено у 14 % респондентів, середній – у 70 %, і низький – у 16 %. Переважання середнього (оптимального) рівня агресивності свідчить про те, що більшість підлітків демонструють здатність до емоційного самоконтролю та конструктивного реагування на конфліктні ситуації. Це також вказує на сформовані навички вираження власних потреб і позиції без заподіяння шкоди іншим. Оптимальний рівень агресивності сприяє підтриманню здорових міжособистісних стосунків, а також ефективному вирішенню конфліктів без застосування насильства чи агресії.

Обробка результатів дослідження

Таблиця 3.2.1

Загальний рівень агресивності підлітків

n=50

Рівні прояву	К-сть респондентів	К-сть респондентів, %
Високий	7	14
Середній	35	70
Низький	8	16

Для наочності кількісних даних в таблиці, надано діаграму на рис. 3.2.1

Рис. 3.2.1. Загальний рівень агресивності підлітків (відсотки)

Аналіз отриманих даних дозволив визначити співвідношення рівнів агресивності у хлопців та дівчат (див. таблицю 3.2.2). Результати свідчать, що обидві групи переважно характеризуються середнім (оптимальним) рівнем агресивності. Проте варто зазначити, що серед досліджуваних

хлопців високий рівень агресивності виявлено лише в 5,56 %, тоді як серед дівчат такий рівень виявлено у 18,75 % учасниць опитування. Це свідчить про дещо вищу схильність до агресивної поведінки серед дівчат у порівнянні з хлопцями.

Таблиця 3.2.2

Гендерне співвідношення рівнів агресивності підлітків

n=50

Рівні прояву	К-сть хлопців	К-сть дівчат	К-сть хлопців, %	К-сть дівчат, %
Високий	1	6	5,56	18,75
Середній	12	23	66,67	71,88
Низький	5	3	27,78	9,38

Для зручності порівняння результати показників рівня агресивності у хлопців та дівчат наочно представлені на рис. 3.2.2

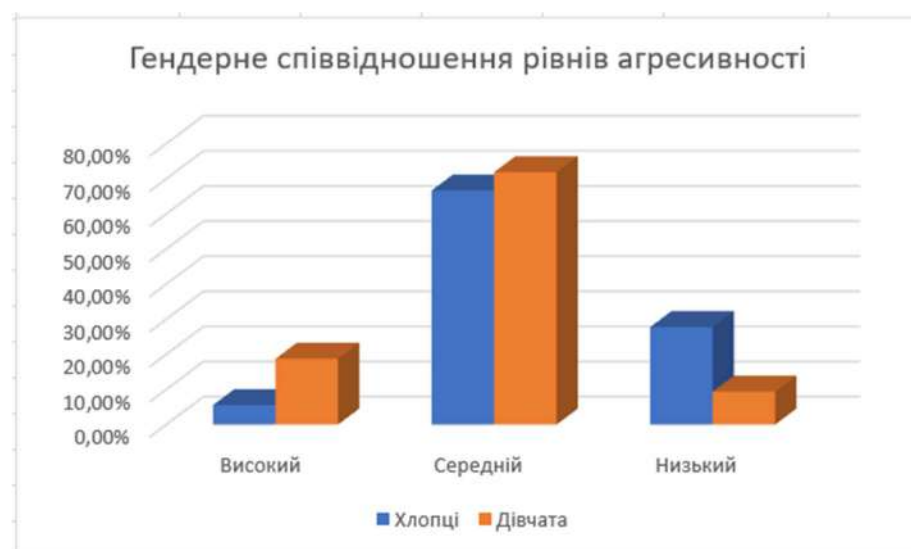

Рис.

3.2.2. Гендерне співвідношення рівнів агресивності підлітків (%)

У результаті аналізу нами також було визначено співвідношення середніх значень показників рівня агресивності у хлопців та дівчат (див. таблицю 3.2.3), яке показало що середнє значення рівня агресивності у дівчат майже на 7% вище, ніж у хлопців.

Таблиця 3.2.3

Гендерне співвідношення середніх значень рівнів агресивності

n=50

	Хлопці, бали	Дівчата, бали	Хлопці, %	Дівчата, %
Середнє значення	15,44	17,63	46,7	53,3

Для наочності кількісних даних в таблиці, надано діаграму на рис. 3.2.3

Рис. 3.2.3. Гендерне співвідношення середніх значень рівнів агресивності у підлітків

Таким чином, ми бачимо, що спостерігається тенденція до зниження рівня агресивності серед хлопців та його зростання серед дівчат. Це може свідчити про потенційне зниження адаптаційних можливостей майбутніх чоловіків у соціальному середовищі та про труднощі у подоланні життєвих викликів. Зростання агресивності серед дівчат, своєю чергою, може бути зумовлене низкою чинників, зокрема впливом медіа простору, трансформацією культурних норм, особистісними особливостями та умовами сімейного виховання.

Оцінка рівня агресивності здійснювалася шляхом аналізу сумарних балів за кожною із представлених п'яти шкал. Результати дослідження ступеня вираженості різних форм агресії — вербальної, фізичної, предметної, емоційної та самоагресії — дали змогу встановити домінування середніх значень із помітною тенденцією до підвищеного рівня самоагресії, що спостерігалася у 27,55 % опитуваних підлітків (див. таблицю 3.2.4).

Виявлена схильність підлітків до самоагресії та аутоагресивної поведінки може свідчити про наявність внутрішньоособистісних труднощів або інтенсивних негативних емоцій, з якими їм важко справлятися. Така поведінка часто супроводжується дефіцитом адаптивних стратегій подолання стресу, заниженою самооцінкою, а в окремих випадках може виступати індикатором ймовірної наявності психічних розладів, що потребують спеціалізованої психодіагностики та допомоги.

Таблиця 3.2.4

Середнє значення показників форм агресії у підлітків

n=50

Форми агресії	Середнє значення	Середнє значення, %
Вербальна	3,14	18,65
Фізична	2,88	17,10
Предметна	2,88	17,10
Емоційна	3,30	19,60
Самоагресія	4,64	27,55

Розглянемо ієрархію показників середніх значень форм прояву агресії у сучасних підлітків, а саме:

1. Самоагресія (4,64);
2. Емоційна агресія (3,3);
3. Вербальна агресія (3,14);
4. Фізична агресія (2,88);
5. Предметна агресія (2,88).

Для зручності порівняння ієрархія форм прояву агресивної поведінки у сучасних підлітків представлена на рис. 3.2.4

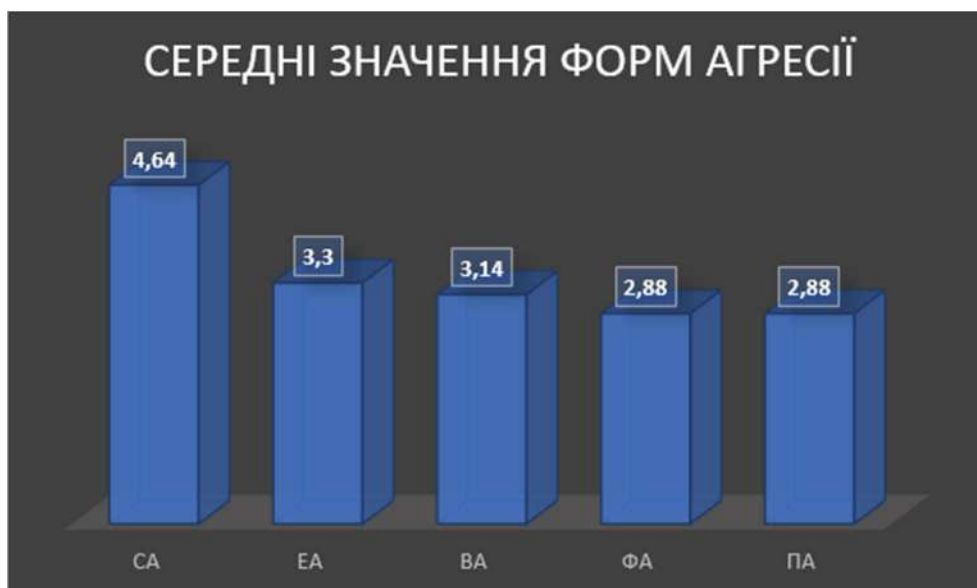

Рис. 3.2.4. Середні значення показників форм агресії у підлітків (бали)

Примітки:

1. СА – самоагресія
2. ЕА – емоційна агресія
3. ВА – вербальна агресія
4. ФА – фізична агресія
5. ПА – предметна агресія

На основі отриманих даних нами було встановлено гендерне співвідношення середніх показників різних форм прояву агресії (див. таблицю 3.2.5), що свідчить про домінування тенденції до проявів самоагресії в обох групах респондентів незалежно від статі.

Таблиця 3.2.5

Гендерне співвідношення середніх значень форм агресії у підлітків

n=50

Форми агресії	Середнє значення показників	
	Хлопці	Дівчата
Вербальна	3,11	3,16
Фізична	3,11	2,75
Предметна	2,17	3,28
Емоційна	2,72	3,63
Самоагресія	4,33	4,81

Для зручності порівняння показники середніх значень форм прояву агресії у хлопців та дівчат наочно представлені на рисунку 3.2.5.

Рис. 3.2.5. Гендерне співвідношення середніх значень показників форм агресії у підлітків (бали)

Примітки:

1. ВА – вербальна агресія
2. ФА – фізична агресія
3. ПА – предметна агресія
4. ЕА – емоційна агресія
5. СА – самоагресія

Результати дослідження свідчать про те, що загальний рівень агресивності серед сучасних підлітків знаходиться на середньому рівні, що вказує на достатню соціальну адаптованість цієї вікової групи. Водночас виявлено тенденцію до проявів самоагресії (аутоагресії), яка притаманна як хлопцям, так і дівчатам. Це демонструє, що підлітки частіше спрямовують негативні емоції на себе, а не на зовнішнє середовище, що може спричиняти глибоке самозвинувачення, самопошкоджувальну поведінку (селфхарм), а в окремих випадках — навіть суїцидальні думки або дії.

У наступному підрозділі проведемо аналіз показників стану агресії: фізичної, вербальної, непрямой, роздратування, образи, негативізму, підозрілості, почуття провини у сучасних підлітків.

3.3. Методика “Діагностика стану агресії” (Басса-Даркі)

Розглянемо дані, які ми отримали в результаті проведення методики “Діагностика стану агресії” Басса-Даркі. Ця методика дає змогу з’ясувати як загальний рівень агресивності, так і структуру агресивної поведінки, виокремлюючи її основні компоненти — фізичну агресію, вербальну агресію, негативізм, роздратування, підозрілість, образливість та інші прояви. Отримані результати дозволяють проаналізувати індивідуальні особливості агресивності підлітків, а також виявити відмінності у її вираженості залежно від різних соціально-психологічних чинників.

Отримані дані були занесені до загальної таблиці даних (див. Додаток Г). Результати дослідження стану агресії в сучасних підлітків, отримані за

допомогою обраної методики, дозволили сформуванню розгорнуте уявлення про стан агресивності за вісьмома шкалами (див. табл. 3.3.1).

Проведений аналіз рівня вираженості агресивних станів за вісьмома ключовими компонентами — фізичною, непрямю та вербальною агресією, роздратуванням, негативізмом, образою, підозрілістю та почуттям провини — виявив домінування середнього показника вербальної агресії (6,42) серед опитуваних підлітків, тоді як найменш вираженою виявилася схильність до негативізму (2,32).

Таблиця 3.3.1

Середні значення показників стану агресії у підлітків

n=50

Стани агресії	Середнє значення, бали	Середнє значення, %
Фізична	5,06	16,38
Непряма	4,32	14,74
Роздратування	5,72	14,59
Негативізм	2,32	13,42
Образа	4,32	12,91
Підозрілість	5,26	11,02
Вербальна	6,42	11,02
Почуття провини	5,78	5,92

Розглянемо ієрархію середніх значень показників агресії у сучасних підлітків, а саме:

Вербальна агресія (6,42); 1.

2.

Почуття провини (5,78);	3.
Роздратування (5,72);	4.
Підозрілість (5,26);	5.
Фізична агресія (5,06);	6.
Образа (4,32);	7.
Непряма агресія (4,32);	8.
Негативізм (2,32).	

Для наочності кількісних даних в таблиці, надано діаграму на рис. 3.3.1

Рис. 3.3.1. Середні значення показників станів агресії у підлітків (бали)

У відповідності до діаграми 3.3.1, найвищі середні значення отримала шкала «вербальна агресія», за нею – «почуття провини» та «роздратування». Це свідчить про те, що основною формою прояву агресивності серед підлітків є саме словесні висловлювання, зокрема образи, погрози чи інші вербальні напади. Високий показник «роздратування» може свідчити про труднощі в емоційній регуляції та

схильність до агресивної поведінки як реакції на фрустрацію чи стрес. Високий показник «почуття провини» свідчить про те, що підлітки усвідомлюють негативні наслідки своїх вчинків, що, у свою чергу, може слугувати підґрунтям для формування здатності до саморефлексії. Водночас надмірне або хронічне почуття провини здатне чинити деструктивний вплив на емоційний стан підлітка: воно може призводити до зниження самооцінки, формування тривожності, депресивних проявів, соціальної ізоляції та уникнення відповідальності. У деяких випадках почуття провини стає інструментом внутрішнього самопокарання, що порушує адекватне сприйняття себе та світу, ускладнює процес особистісного розвитку та міжособистісної взаємодії.

Наявні середні значення показників форм прояву агресії засвідчують, що підлітки, відповідно до своїх вікових особливостей, менш схильні до проявів непрямой агресії, натомість їм більш притаманне відкрите вираження емоцій і почуттів у вигляді вербальної та фізичної агресії.

У ході аналізу результатів за цією методикою було також виявлено загальний рівень ворожості серед сучасних підлітків (див. таблицю 3.3.2). Згідно з отриманими даними, 60% опитаних підлітків демонструють середній рівень ворожості, 38% — високий, тоді як лише 2% мають низький рівень ворожості. Це свідчить про те, що у більшій половині сучасних підлітків (60%) наявний середній рівень ворожості, що загалом є типовим для цього вікового періоду. Помірна ворожість може відображати природну потребу підлітків у самовираженні, формуванні особистісної ідентичності та встановленні меж у міжособистісних стосунках. Високий рівень ворожості у 38% підлітків показує, що значна їх частина перебуває в емоційно напруженому стані, що може бути зумовлено як внутрішніми психологічними факторами (особливостями темпераменту, самооцінкою, рівнем тривожності), так і зовнішніми соціальними умовами (сімейне

оточення, шкільне середовище, вплив однолітків та медіа). Такий рівень ворожості може проявлятися у вигляді агресивної поведінки, зниження рівня емпатії, а також утруднення побудови міжособистісних стосунків, що є важливим аспектом психосоціального розвитку в підлітковому віці. Надмірна ворожість починає впливати на загальний характер особистості, що призводить до конфліктів та інших негативних наслідків.

Таблиця 3.3.2

Загальний рівень ворожості у сучасних підлітків

n=50

Рівень ворожості	К-сть респондентів	К-сть респондентів, %
Високий	19	38
Середній	30	60
Низький	1	2

Для наочності кількісних даних в таблиці надано діаграму на рис. 3.3.2

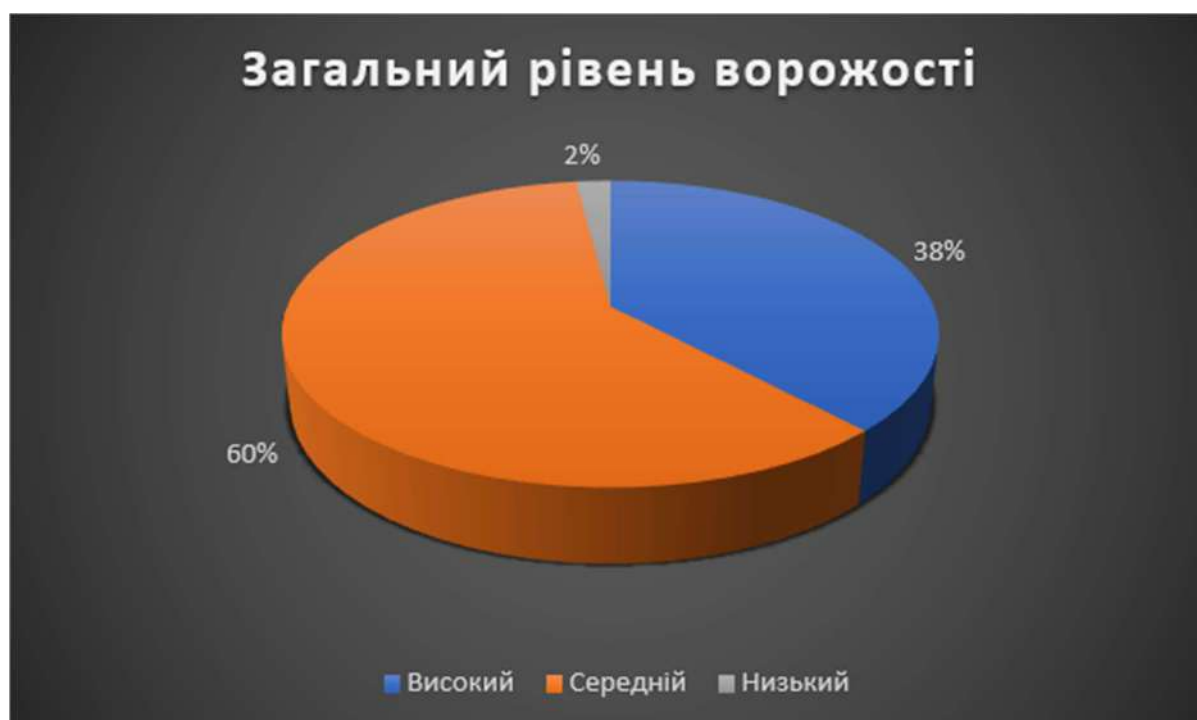

Рис. 3.3.1. Загальний рівень ворожості у сучасних підлітків (відсотки)

Також в результаті аналізу нами визначено гендерне співвідношення рівнів ворожості у підлітків (див. табл. 3.3.3), яке показує, що більшість дівчат та хлопців мають середній рівень ворожості, проте високий рівень ворожості частіше спостерігається у дівчат (44%), ніж у хлопців (28%), а низький рівень ворожості майже не притаманний даному віковому періоду (2%).

Таблиця 3.3.3

Гендерне співвідношення рівнів ворожості у підлітків

n=50

Рівень ворожості	Кількість хлопців	Кількість дівчат	Кількість хлопців, %	Кількість дівчат, %
Високий	5	14	28	44
Середній	13	17	72	53
Низький	0	1	0	3

Для зручності порівняння результати гендерного співвідношення рівнів ворожості у підлітків наочно представлені на рис. 3.3.3.

Рис. 3.3.3. Гендерне співвідношення рівнів ворожості у підлітків (%)

Отже, дані результати дослідження вказують на те, що загальний рівень ворожості у сучасних підлітків перебуває на середньому рівні, що в свою чергу свідчить про вікову норму емоційно-поведінкових реакцій у цей період розвитку. Однак, зважаючи на високі рівні показників «роздратування», «почуття провини» та «самоагресії», можна припустити, що сучасні підлітки схильні до перенаправлення негативних емоцій у менш виражені, приховані форми, зокрема у внутрішні конфлікти або депресивні стани. Водночас високі показники «вербальної агресії» свідчать про те, що частина підлітків усе ж виявляє свої негативні емоції у відкритій формі — через крики чи словесні вирази.

У наступному підрозділі проведемо аналіз схильності сучасних підлітків до агресивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях.

3.4. Аналіз стратегій поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях

Перейдемо до розгляду результатів, отриманих за допомогою методики “Стратегії поведінки у конфлікті”, автором якої являється Кеннет Томас, в адаптації Н.В. Гришиної. Дана методика дозволяє з’ясувати, як людина сприймає конфліктні ситуації, як вона поводить у взаємодії з іншими в умовах конфлікту та які способи вирішення конфліктів обирає. Вона ґрунтується на теорії соціального конфлікту, згідно з якою конфлікт розглядається як результат розбіжностей у інтересах, ціннісних орієнтаціях або потребах. Як було зазначено К.Томасом, тип реагування на конфлікт визначається особливостями сприйняття людиною конкретної ситуації [54].

Отримані в ході опитування результати були внесені до зведеної таблиці даних (див. Додаток Г). Завдяки даній методиці ми визначили п’ять провідних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях у сучасних підлітків: суперництво, пристосування, компроміс, уникнення та співпраця (див. табл. 3.4.1)

Таблиця 3.4.1

Середні значення показників стратегій поведінки у конфлікті

n=50

Стратегії поведінки	Середнє значення, бали	Середнє значення, %
Суперництво	4,32	14,55
Пристосування	5,70	19,19
Компроміс	6,92	23,30
Уникнення	6,36	21,41
Співпраця	6,40	21,55

Розглянемо ієрархію показників середніх значень стратегій поведінки в конфліктній ситуації у сучасних підлітків:

1. Компроміс (6,92);
2. Співпраця (6,40);

3. Уникнення (6,36);
4. Пристосування (5,70);
5. Суперництво (4,32).

Таким чином, ми бачимо домінування таких стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях як компроміс і співпраця, що свідчить про орієнтованість підлітків на спільне вирішення проблем та готовність взаємодіяти з іншими задля досягнення спільної мети. Водночас низький рівень використання стратегії суперництва вказує на те, що така форма поведінки є менш характерною для сучасних підлітків. Це може свідчити про недостатньо сформовану потребу у змагальності, уникнення конкурентних взаємин, а також про загальну тенденцію до неконфліктності серед сучасних підлітків.

Для зручності порівняння ієрархія стилів поведінки у конфліктній ситуації наочно представлена на рис. 3.4.1.

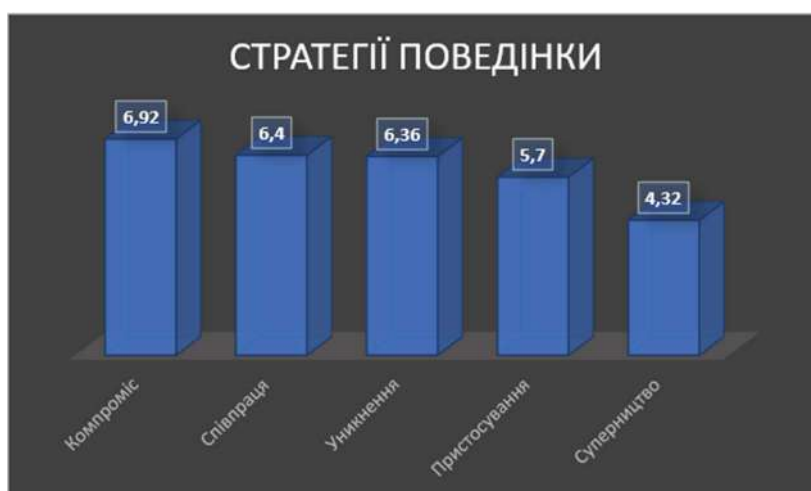

Рис.3.4.1. Середні значення стилів поведінки підлітків у конфлікті (бали)

У ході проведеного аналізу нами також були окремо визначені середні значення показників стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях у підлітків-хлопців та підлітків-дівчат. (див. табл. 3.4.2.). Отримані дані свідчать про домінування у хлопців таких стратегій як *пристосування* та

компроміс, а у дівчат переважають *компроміс* та *співпраця*. Такі результати вказують на певні гендерні відмінності у виборі конфліктних стратегій серед підлітків. Хлопці, обираючи пристосування та компроміс, імовірно, демонструють прагнення уникнути ескалації конфлікту шляхом зниження власної активності або досягнення взаємно прийняттого рішення. Натомість дівчата, надаючи перевагу компромісу та співпраці, частіше виявляють готовність до відкритого діалогу, взаєморозуміння та спільного пошуку розв'язання проблеми чи конфліктної ситуації. Це може свідчити про вищий рівень емпатії та більшу орієнтацію на підтримку соціальних зв'язків у дівчат порівняно з хлопцями.

Таблиця 3.4.2

Гендерне співвідношення стратегій поведінки в конфлікті у підлітків

Стратегії поведінки	Середнє значення			
	Дівчата	Хлопці	Дівчата, %	Хлопці, %
Суперництво	4,63	3,78	15,66	12,62
Пристосування	5,03	6,89	17,02	23,01
Компроміс	6,97	6,83	23,58	22,80
Уникнення	6,34	6,39	21,45	21,34
Співпраця	6,59	6,06	22,29	20,23

Для зручності порівняння результати співвідношення стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях у підлітків представлені на рис. 3.4.2.

Рис. 3.4.2. Порівняльна гістограма показників стратегій за критерієм статі

На основі отриманих даних нами було здійснено кореляційний аналіз, який вказує на взаємозалежність між агресивністю і стратегіями поведінки сучасних підлітків у конфліктних ситуаціях (див. табл. 3.4.3.)

Результати аналізу показують наступне:

Чим більший *рівень агресивності* у підлітків, тим частіше вони використовують для вирішення конфліктів стратегію *суперництва*.

Чим більший *рівень агресивності* у підлітків, тим рідше вони використовують стратегії *пристосування* чи *компромісу*.

Рівень агресивності у підлітків майже не впливає на застосування ними стратегій *уникнення* чи *співпраці*.

Таблиця 3.4.3

Кореляційний зв'язок за між агресивністю і стратегіями поведінки підлітків у конфлікті

n=50

	Агресив-ність	Супер-ництво	Присто-сування	Компроміс	Уник-нення	Спів-праця
Кореляція	1	0,25	-0,19	-0,25	0,05	-0,02

Проведений кореляційний аналіз дозволив виявити наявність статистично значущих взаємозв'язків між рівнем агресивності підлітків та обраними ними стратегіями поведінки у конфліктних ситуаціях. Зокрема, встановлено, що зі зростанням рівня агресивності підлітки частіше обирають стратегію суперництва як спосіб розв'язання конфліктів. Водночас агресивність має зворотний зв'язок із використанням стратегій пристосування та компромісу — тобто, чим агресивніший підліток, тим менш схильний він до мирного врегулювання ситуацій. Варто зазначити, що рівень агресивності практично не впливає на частоту застосування стратегій уникнення та співпраці, що свідчить про їхню відносну незалежність від агресивних тенденцій особистості. Отримані результати поглиблюють розуміння психологічних механізмів конфліктної поведінки підлітків і можуть бути використані у профілактичній та корекційній роботі з цією віковою групою.

Отже, кореляційний аналіз показав, що підлітки з високим рівнем агресивності застосовують стратегію суперництва, в той час як підлітки з нижчим рівнем агресивності частіше обирають стратегію компромісу чи пристосування. Стратегії уникнення і співпраці виявилися майже незалежними від рівня агресивності. У сучасних підлітків найпоширенішою

є стратегія компромісу — вони прагнуть знайти «золоту середину» у вирішенні конфліктів, демонструючи бажання враховувати інтереси як власні, так і опонента. Це свідчить про формування у підлітків навичок соціальної зрілості та вміння будувати конструктивні стосунки.

3.5. Когнітивно-поведінковий підхід у роботі з агресивною поведінкою підлітків в умовах конфліктів

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) є однією з найбільш поширених та науково обґрунтованих форм психотерапевтичної допомоги, яку активно застосовують фахівці з психічного здоров'я у різних країнах і сферах діяльності, ефективність якої підтверджена численними емпіричними дослідженнями [55].

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) є науково підтвердженим методом, який допомагає вирішувати більшість психологічних проблем, з якими люди звертаються до психотерапевта. Основна суть цього підходу в тому, що людина формує певні схеми мислення на основі життєвого досвіду. Ці схеми зберігаються у пам'яті й «вмикаються», коли виникає подібна ситуація. Метою КПТ є розпізнати та змінити негативні думки, переконання, емоції й дії, які заважають людині почуватися добре. Завдання терапевта — допомогти людині краще обробляти інформацію, яку вона отримує з навколишнього світу. Психолог у цьому напрямі працює з такими процесами, як пам'ять, увага, емоції, уява, мислення та прийняття рішень. Для кожного клієнта обираються ті методи й техніки, які найкраще підходять саме йому, щоб досягти бажаних змін у житті [55].

Агресивна поведінка підлітків є результатом складної взаємодії фізичних, психічних, характерологічних та соціальних факторів. Її корекція потребує комплексного підходу, що включає розвиток емоційного інтелекту, навичок самоконтролю та асертивних стратегій поведінки. Основним завданням КПТ у роботі з агресивною поведінкою в конфліктних

ситуаціях є навчання підлітків способам аналізу ситуацій та управління емоціями.

Українськими науковцями, когнітивно-поведінковим психотерапевтом Людмилою Мельник та кандидатками педагогічних наук Катериною Пуха і Тетяною Журавель було розроблено програму з використанням технік КПТ, які ґрунтуються на принципах соціального навчання та визнані найбільш результативними у регуляції гніву. Програма створена на основі когнітивно-поведінкової теорії, яка включає методи, що вже довели свою ефективність у роботі з проблемами мислення, емоцій і поведінки. У цій роботі такі методи називаються когнітивно-поведінковими втручаннями (КПВ). Наукові дослідження показують, що такі втручання ефективно допомагають у подоланні гніву й агресивної поведінки:

- *Методи релаксації*, що націлені на зниження інтенсивності емоційного та фізіологічного прояву гніву;
- *Когнітивні підходи*, які спрямовані на трансформацію мисленневих викривлень, ірраціональних установок, агресивного і ворожого мислення.
- *Техніки розвитку комунікації*, що коригують недоліки у навичках асертивності та вирішенні конфліктних ситуацій;
- *Комплексні втручання*, які поєднують кілька елементів КПТ і включають спеціалізовані методи, адаптовані під конкретні прояви агресивної та конфліктної поведінки [55].

Таким чином, концепція програми когнітивно-поведінкової психотерапії передбачає розгляд механізмів виникнення й прояву гніву, проведення структурованих сесій, а також використання комплексу методик — когнітивних, поведінкових і тілесно-орієнтованих. Ці інструменти спрямовані на формування навичок саморегуляції та закріплюються через виконання індивідуальних завдань поза межами

занять. Орієнтація на цей підхід зумовлена його доведеною ефективністю: у межах відносно короткого часу спостерігаються помітні позитивні зміни в поведінкових реакціях особистості.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Результати проведеного емпіричного дослідження виявили певні закономірності щодо прояву агресивної поведінки, рівень агресивності та ворожості, станів агресії, а також стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях у осіб підліткового віку, які проживають в різних регіонах України. Загалом, спостерігається тенденція до середнього рівня агресивності серед цієї групи респондентів.

Аналіз виміру рівня агресивності та форм прояву агресії за методикою “Тест агресивності” (Л.Г. Почебут) показав, що більшість респондентів (70%) мають середній рівень агресивності, що вказує на достатню соціальну адаптованість цієї вікової групи, а також здатність до регуляції емоцій. Порівняльний аналіз гендерного співвідношення респондентів показав, що у дівчат рівень агресивності на 7% перевищує аналогічний показник у хлопців. Виявлена схильність підлітків до аутоагресивної поведінки може свідчити про наявність внутрішньоособистісних проблем або інтенсивних негативних емоцій, з якими їм важко справлятися. Така поведінка часто супроводжується дефіцитом адаптивних стратегій подолання стресу, заниженою самооцінкою, а в окремих випадках може виступати індикатором ймовірної наявності психічних розладів, що потребують спеціалізованої психодіагностики та допомоги.

Результати діагностики стану агресії та рівня ворожості даної вікової категорії за методикою “Діагностика стану агресії” Басса-Даркі свідчать, що більшість респондентів (60%) мають середній рівень ворожості. Порівняльний аналіз показав, що високий рівень ворожості частіше

спостерігається у дівчат (44%), ніж у хлопців (28%), а низький рівень ворожості майже не притаманний даному віковому періоду (2%).

Зважаючи на високі показники «роздратування», «почуття провини» та «самоагресії», можна припустити, що сучасні підлітки схильні до перенаправлення негативних емоцій у менш виражені, приховані форми, зокрема у внутрішні конфлікти або депресивні стани. Водночас високі показники «вербальної агресії» свідчать про те, що частина підлітків усе ж виявляє свої негативні емоції у відкритій формі — через крики чи словесні вирази. Зіставлення результатів між статевими групами засвідчило, що хлопці частіше демонструють фізичну та вербальну агресію, а дівчата емоційну і предметну.

Результати аналізу схильності підлітків до конфліктної поведінки за методикою “Стратегії поведінки у конфлікті” виявили, що у сучасних підлітків найпоширенішою є стратегія компромісу (23,3%), що в свою чергу свідчить про формування у підлітків навичок соціальної зрілості та вміння будувати конструктивні стосунки, а також про їх спрямованість до пошуку спільних рішень та «золотої середини» у вирішенні конфліктів. У результаті порівняльного аналізу виявилось, що хлопці більше схильні до пристосування та компромісу, а дівчата до компромісу та співпраці.

Для більшості проблем психічного здоров'я, пов'язаних з агресивною поведінкою, рекомендується використання методу когнітивно-поведінкової терапії (КПТ). Орієнтація на цей підхід зумовлена його науково доведеною ефективністю: у межах відносно короткого часу спостерігаються помітні позитивні зміни в поведінкових реакціях особистості.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення проблеми психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів; обґрунтовано рівні агресивності, показники її станів та стратегії поведінки у конфлікті; виявлено кількісні та якісні показники психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів; зроблено кореляційний аналіз взаємозв'язків між показниками досліджуваної проблеми.

У процесі вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів було проведено теоретичний аналіз наукових досліджень у яких представлена дана проблематика; розглянуто ключові терміни, такі як "агресивність", "агресивна поведінка" і "конфлікт"; визначено соціальні та психологічні особливості, що характеризують підліткову агресивну поведінку; обґрунтовано використання психодіагностичного інструментарію для визначення рівня та форм прояву агресивної поведінки в осіб підліткового віку.

Методологія дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів включає три методики: "Тест агресивності" (Л.Г. Почебут), "Діагностика стану агресії" Басса-Дарки та "Стратегії поведінки у конфлікті" Томаса-Кілманна.

Застосування методів аналізу та інтерпретації емпіричних даних дало змогу науково підтвердити об'єктивність проведеного дослідження, деталізувати природу досліджуваного явища з урахуванням його типологічних ознак, а також окреслити й представити результати здобутого пізнавального досвіду.

Результати наукового теоретичного аналізу та емпіричного дослідження дали підстави для наступних висновків:

1. Аналіз науково-психологічних джерел, присвячених феномену “агресивної поведінки”, дозволив стверджувати, що це складне психосоціальним явище, яке розглядається через призму індивідуально-особистісних характеристик, сімейного та соціального середовища, а також вікових особливостей розвитку. Спираючись на проведений аналіз, можемо зазначити, що поняття “агресивність” та “агресивна поведінка” не є тотожними. Не існує єдиного визначення цього явища, але думки більшості сучасних вчених сходяться у тому, що агресивність — це риса особистості, яка проявляється у готовності до агресивних дій, тоді як агресивна поведінка – це деструктивні дії, спрямовані на завдання фізичної шкоди живим істотам чи предметам, спричиняють фізичні травми людям або викликають у психологічний дискомфорт. За формою прояву агресивна поведінка поділяється на такі шкали як фізична - вербальна, активна - пасивна, пряма і непряма; за мотивацією агресивна поведінка буває інструментальною та експресивною, а за тривалістю короткочасною та систематичною; проявом такої систематичної агресивної поведінки у підлітковому середовищі є булінг та кібербулінг; поширеною і небезпечною формою прояву агресивної поведінки серед підлітків являється аутоагресія. Зіставлення понять агресивності та агресивної поведінки дозволило виокремити ключові аспекти, які важливо враховувати під час аналізу причин і проявів агресії. Особливу увагу було звернуто на специфіку підліткового віку, адже саме в цей період відбуваються значні психологічні зміни, які можуть провокувати чи підсилювати схильність до агресивних реакцій.

2. Аналіз психологічних характеристик підлітків дозволив зрозуміти, чому саме в цьому віці агресивні прояви зустрічаються найчастіше. Нестабільність емоційної сфери, пошук ідентичності та спроби самоствердитися в соціумі створюють сприятливе підґрунтя для виникнення суперечностей. Саме в цьому контексті особливої уваги

потребувало явище конфлікту, як форма вираження внутрішньої напруги й соціальної взаємодії.

3. Конфлікт — це максимальне загострення протиріч, що виникає в результаті зіткнення людей, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок та амбіцій у процесі їхнього вирішення, супроводжуване емоційними переживаннями. Конфліктна поведінка підлітків значною мірою зумовлена фрустрацією їхніх базових потреб, описаних у теорії А. Маслоу, особливо в умовах емоційної нестабільності в сім'ї чи соціальному середовищі. Конфлікт виступає не лише як чинник емоційного напруження, але й як важливий механізм соціалізації, що, залежно від способу реагування, може мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки. Особливої уваги потребували випадки, коли підлітки схильні до агресивних форм реагування в конфліктних ситуаціях.

4. Агресивні стратегії поведінки підлітків у конфлікті здебільшого спричинені внутрішніми конфліктами, емоційною фрустрацією та несприятливими умовами соціалізації. Такі стратегії часто є несвідомим вибором, а швидше захисною реакцією на травматичні обставини, відсутність підтримки та емоційного контакту зі значущими дорослими.

5. Результати проведеного емпіричного дослідження виявили певні закономірності щодо прояву агресивної поведінки, рівень агресивності та ворожості, станів агресії, а також стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях у осіб підліткового віку, які проживають в різних регіонах України. Загалом, спостерігається тенденція до середнього рівня агресивності серед цієї групи респондентів. Аналіз виміру рівня агресивності та форм прояву агресії за методикою “Тест агресивності” (Л.Г. Почебут) показав, що більшість респондентів (70%) мають середній рівень агресивності, що вказує на достатню соціальну адаптованість цієї вікової групи, а також здатність до регуляції емоцій. Порівняльний аналіз гендерного співвідношення респондентів показав, що у дівчат рівень

агресивності на 7% перевищує аналогічний показник у хлопців. Виявлена схильність підлітків до аутоагресивної поведінки може свідчити про наявність внутрішньоособистісних проблем або інтенсивних негативних емоцій, з якими їм важко справлятися. Така поведінка часто супроводжується дефіцитом адаптивних стратегій подолання стресу, заниженою самооцінкою, а в окремих випадках може виступати індикатором ймовірної наявності психічних розладів, що потребують спеціалізованої психодіагностики та допомоги.

6. Результати діагностики стану агресії та рівня ворожості даної вікової категорії за методикою “Діагностика стану агресії” Басса-Даркі свідчать, що більшість респондентів (60%) мають середній рівень ворожості. Порівняльний аналіз показав, що високий рівень ворожості частіше спостерігається у дівчат (44%), ніж у хлопців (28%), а низький рівень ворожості майже не притаманний даному віковому періоду (2%).

Зважаючи на високі показники «роздратування», «почуття провини» та «самоагресії», можна припустити, що сучасні підлітки схильні до перенаправлення негативних емоцій у менш виражені, приховані форми, зокрема у внутрішні конфлікти або депресивні стани. Водночас високі показники «вербальної агресії» свідчать про те, що частина підлітків усе ж виявляє свої негативні емоції у відкритій формі — через крики чи словесні вирази. Зіставлення результатів між статевими групами засвідчило, що хлопці частіше демонструють фізичну та вербальну агресію, а дівчата емоційну і предметну.

7. Результати аналізу схильності підлітків до конфліктної поведінки за методикою “Стратегії поведінки у конфлікті” виявили, що у сучасних підлітків найпоширенішою є стратегія компромісу (23,3%), що в свою чергу свідчить про формування у підлітків навичок соціальної зрілості та вміння будувати конструктивні стосунки, а також про їх спрямованість до пошуку спільних рішень та «золотої середини» у вирішенні конфліктів. У результаті

порівняльного аналізу виявилось, що хлопці більше схильні до пристосування та компромісу, а дівчата до компромісу та співпраці.

8. Кореляційний аналіз показав, що підлітки з високим рівнем агресивності застосовують стратегію суперництва, в той час як підлітки з нижчим рівнем агресивності частіше обирають стратегію компромісу чи пристосування. Стратегії уникнення і співпраці виявилися майже незалежними від рівня агресивності.

9. Для більшості проблем психічного здоров'я, пов'язаних з агресивною поведінкою, рекомендується використання методу когнітивно-поведінкової терапії (КПТ). Орієнтація на цей підхід зумовлена його науково доведеною ефективністю: у межах відносно короткого часу спостерігаються помітні позитивні зміни в поведінкових реакціях особистості. Для підвищення ефективності отриманих результатів доцільно впроваджувати психоедукаційні заходи, спрямовані на інформування підлітків, батьків та педагогів про особливості підліткового періоду, психологічні труднощі та їхній вплив на особистість підлітка. Окрім цього, важливим є здійснення профілактичних дій щодо запобігання агресивним проявам у підлітків, застосування технік когнітивно-поведінкової терапії з метою зниження рівня агресивності та ворожості, а також розвитку асертивної поведінки.

10. Проведене дослідження не висвітлює всіх аспектів складної й багатопланової проблеми психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків в умовах конфліктів. Подальшими перспективними напрямками дослідження є поглиблене вивчення індивідуально-психологічних характеристик підлітків; ролі сімейного виховання та соціального середовища у формуванні агресивної поведінки; розробка й апробація психокорекційних програм, спрямованих на зниження рівня агресивності та розвиток навичок конструктивного розв'язання конфліктів; також доцільним є проведення порівняльного аналізу проявів агресії в

різних соціокультурних контекстах, що дозволить розширити уявлення про природу й механізми агресивної поведінки підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 67% дітей в Україні стикалися з цькуванням. *BBC NEWS Україна*. 20.07.2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40672444>.
2. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді : дис. ... канд. психол. наук / Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка. Чернігів, 2003. 225 с. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/517/1/disser_Drozdo_v.pdf.
3. Кравчук С. Психологічні особливості духовних цінностей та неконструктивних форм поведінки в юнацькому віці у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту. *Науковий вісник ХДУ*. 2017. Т. 1. С. 104–108. (Психологічні науки). URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/839>.
4. Іванова О. Прояви агресивності у дітей підліткового віку. *Збірник наукових праць*. 2016. вип. 6. С. 49–52. URL: <https://journal.kdpu.edu.ua/psychology/article/download/7312/6779/11069>.
5. Сергієнко Н. Особливості агресивності та соціометричного статусу особистості в юнацькому віці. *Наукова періодика України*. 2014. вип. 16 : Проблеми екстремальної та кризової психології. С. 201–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pepr_2014_16_27.
6. Сергєєва К. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації : дис. ... канд. пед. наук / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2016. URL: <https://salo.li/62Ec3c0>.
7. Моделі агресивності. *Психологіс. Енциклопедія практичної психології*. URL: http://psychologis.com.ua/modeli_agressivnosti.htm.
8. Качмар О. Метафізика агресії: смисли та дуалістична природа. *Науковий вісник*. Харків: ХНПУ, 2016. вип. 47. С. 47–60. (Філософія). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229042374.pdf>.

9. Мазоха І. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень феномена агресії та агресивності. *Науковий вісник південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. Одеса, 2011. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/1_2011/15.pdf.
10. Березка С., Карпенко Т. Теоретичний аналіз наукових досліджень проблеми агресивної поведінки у психолого-педагогічній літературі. *Молодий вчений*. Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», 2017. вип. 10. С. 61–64. (10). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10.1/16.pdf>.
11. Діагностика стану агресії (опитувальник «басса-дарки»). *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/9685671/page:56/>.
12. Петечел О. Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії. *Збірник наукових статей*. С. 88–102. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8359/1/1066-Article%20Text-2196-1-10-20191031.pdf>.
13. Чернописька В. Агресія як детермінуючий чинник протиправної поведінки людини. *Вісник НУ "Львівська політехніка"*. Львів, 2023. вип. 2. С. 125–130. (Юридичні науки). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/nov/31666/19.pdf>.
14. Стремецька В. О., Алексеєнко Г. О. Булінг у підліткових шкільних колективах. *Науковий вісник УНУ*. Ужгород. вип. 31. С. 177–179. (Педагогіка, соціальна робота). URL: <https://bit.ly/3mnmZJl>.
15. Найдьонова Л. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2014. 80 с. (Медіаосвіта на допомогу вчителю). URL: <https://salo.li/A226DA7>.
16. Варгата О. В., Михайлов А. Р. Особливості прояву аутоагресивної поведінки підлітків як психологічний феномен. *Науковий вісник ХНУ*.

Хмельницьк, 2019. Т. 1, вип. 6. С. 18–23. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2019/part_1/6.pdf.

17. Вікова психологія: навч. посібник / О. П. Сергеєнкова та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с. URL: <https://salo.li/E0C8338>.

18. Гончар Л. Урахування вікових особливостей молодших підлітків у процесі формування моральної цінності життя. *Інститут проблем виховання НАПН України*. Київ. URL: <https://salo.li/B1A8d84>.

19. Шкільна І. М. Вікові особливості виховання моральної самосвідомості старших підлітків у сучасних умовах. *Психологічний журнал*. Ніжин. URL: <https://salo.li/EEC0e0b>.

20. Розіна І. Психологічні особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. *Наукові конференції*, Одеса, Україна. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/277>.

21. Парасей-Гочер А. О. Психологічні особливості духовного розвитку підлітків-сиріт у закладах інтернатного типу : дис. ... канд. психол. наук / НАПНУ Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна. Київ, 2019. 248 с. URL: http://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2019/PARASEI_diserNEW_pas.pdf.

22. Дроздюк В. Д. Психологічні особливості емоційної саморегуляції у підлітків. *ELARTU - Інституційний репозитарій ТНТУ ім. Івана Пулюя*. 12.02.2018. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/23503>.

23. Kostiu S., Almashi S. Psychological Features Of Adolescent Conflict Behaviour. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/377901917_PSYCHOLOGICAL_FEATURES_OF_ADOLESCENT_CONFLICT_BEHAVIOUR.

24. Булах І. С., Алексеєва Ю. А. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: навчально-методичний посібник. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. 73 с. URL: <https://salo.li/4d1D5D0>.
25. Мойсеєва О. Є. Психологічна характеристика рівнів агресивної поведінки на прикладі неповнолітніх правопорушників. *Науковий вісник*. С. 328–337. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i15/33.pdf>.
26. Синявський В. В., Сергеєнкова О. П. Психологічний словник / ред. Н. А. Побірченко. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf.
27. Юрик Т. В. Психологічні особливості агресивної поведінки у підлітків. Умань : УДПУ ім. Павла Тичини, 2023. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%BA-%D0%A2.%D0%92.pdf>.
28. Вінс В. А., Тороп О. С. Вплив сім'ї на формування девіантної поведінки в підлітків. *Науковий вісник Університету Григорія Сковороди*. Переяслав. С. 69–71. (Вікова та педагогічна психологія). URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/54-2023/12.pdf>.
29. Киричук І. С., Турчина І. С., Лимар Ю. М. Профілактика булінгу в шкільному середовищі. *Науковий вісник НУ "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*. 2020. вип. 3. С. 64–70. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1919/1/9.pdf>.
30. Стремецька В. О., Алексеєнко Г. О. Булінг у підліткових шкільних колективах. *Науковий вісник УНУ*. Ужгород. вип. 31. С. 177–179. (Педагогіка, соціальна робота). URL: <https://salo.li/a470Ee1>.
31. Галас І. І. Вплив Інтернет-мереж на розвиток особистості підлітка. *Науковий вісник МДУ*. 2018. URL: <http://dspace.msu.edu.ua>.
32. Види конфліктів та причини їх виникнення: лекція. *Науковий вісник ЛНУ*. Львів. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/LEKTSIYA-3.pdf>.

33. Поняття внутрішньоособистісного конфлікту. *Studentam.net.ua*. URL: <https://salo.li/0eFC3b1>.
34. Яновська Т. А. Психологічні особливості міжособистісних конфліктів підлітків із батьками. *Науковий вісник ПНПУ імені В.Г. Короленка*. 2017. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8037/1/63.pdf>.
35. Психологія конфлікту: Навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В. Я. Галаган та ін. Київ : ДЕТУТ, 2008. 422 с. URL: <https://salo.li/eb4e142>.
36. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психологопедагогічного супроводу : монографія / ред.: Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. Кривий Ріг, 2014. 312 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1760/1/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf>.
37. Мазоха І. С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. *Наука і освіта*. Одеса, 2016. вип. 9. С. 99–104. URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2016-9-doc/2016-9-st18>.
38. Литвинчук Н., Смолінчук Л., Дараган А. Вплив психологічних чинників на конфліктну поведінку у підлітків. *Психологічний журнал*. URL: <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/16921/24254>.
39. Барабаш О. Стратегії поведінки в конфліктній ситуації. *Науковий журнал НУ "Львівська політехніка"*. Львів, 2017. вип. 3. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/47.pdf>.
40. Шутяк І. А. Методи врегулювання конфліктів та запобігання їм. *Науковий вісник*. 2022. вип. 22. С. 37–41. URL: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/article/download/meit22-02-013/4880/1340chrome://new-tab-page-third-party>.
41. Огіренко Д. О. Особливості прояву аутоагресії у підлітків. Запоріжжя : Міністерство освіти і науки України, 2024. 84 с. URL: <https://salo.li/a8A8b66>.

42. Михайлов А. Р., Варгата О. В. Особливості прояву аутоагресивної поведінки підлітків як психологічний феномен. *Психологічний журнал*. 2019. С. 18–23. URL: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2019/part_1/6.pdf.
43. Гайдамашко І. А. Помилки сімейного виховання як фактор виникнення агресивної поведінки підлітків. *Науковий вісник УНУ*. Ужгород. вип. 21. С. 38–40. (Педагогіка, соціальна робота). URL: <https://salo.li/09b8fBA>.
44. Лізвінська О. Чому діти так часто демонструють агресію і чи в усьому винна війна?. *Osvitoria.org*. URL: <https://osvitoria.media/experience/chomudity-tak-chasto-demonstruyut-agresiyu-i-chy-v-usomu-vynna-vijna/>.
45. Кирпенко Т. М., Бохонкова Ю. О. Механізми психологічного самозахисту підлітків: монографія. Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. 176 с. URL: <https://salo.li/ab2dBb1>.
46. Максименко С. Д. Генетична психологія / ред. С. Д. Максименко. Київ : Ваклер, 2000. 320 с.
47. Моргун В. Ф., Тітов І. Основи психологічної діагностики: навч. посіб. 3-є видання. Київ : Слово, 2013. 464 с.
48. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посібник.. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/vajinskiiposibnyk.pdf>.
49. Романенко О. В., Лукашенко М. Ю. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях осіб із різним рівнем тривожності. *Науковий вісник*. 2017. вип. 2. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/a7d61e24-7eb4-4a0d-ba12-d49744c775b8/content>.
50. Дмитрієва С. М., Мачушник О. Л. Підліткова агресивність та шляхи її корекції. *System Of University Library*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/29111/>.
51. Задорожна Х. С., Вишньовський В. В. Дослідження агресивних проявів у міжособистісній взаємодії сучасних підлітків. *Elartu* - інституційний

репозитарій ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2024. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/46116>.

52. Педоренко Т. В., Жарков А. В., Гречановська О. В. Агресія в студентському середовищі. *Вінницький НТУ*. Вінниця. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-inkonf/all-inkonf-2022/paper/viewFile/16081/13505>.

53. Степанюк О., Мельниченко О. методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/471051.pdf>.

54. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 92 с.

55. Мельник Л., Пуха К., Журавель Т. Подолання агресивної поведінки: тренінгова програма для неповнолітніх. Київ, 2018. URL: <https://salo.li/03561c1>.